

Andrej Pančur

Oderuštvo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja

1. Oderuštvo

»Bil sem pri tisti pijavki, tisti zverini, pri tistem [...] oderuhu, ki nas je tako daleč prignal. Bog vé, da nisem prevzetan človek, ali serce se mi je kerčilo, noga se mi je ustavljala, ko sem se bližal tistemu nesrečnemu pragu; gorjé, kedor ga je enkrat prestopil – njemu ni več pomoči! Ko zagledam óno suho, sključeno pošast, one prežeče, bodeče oči z onim vražjim pogledom; ko pomislim: da ta prikazen je kriva vse naše nesreče, zgrabi me jeza, vse je vrelo in kipelo po meni [...] – toda spomnim se tebe [žene] in otrok, zatajim se. [...] Jamem ga prositi kakor se bog prosi.«¹ Mile prošnje seveda niso ganile trdosrčnega oderuha, naj je prezadolženi kmet, ki naj bi mu naslednji dan kmetijo prodali na dražbi, še tako ponižno prosil usmiljenja. Krute oderuhove logike ni mogel spodbiti, on mu ni storil krivice, kajti »posodil sem ti, na mizo sem ti naštel gotovega, dobrega denarja, samega poštenega denarja.« Vselej, kadar si potreboval denar, »si prišel k meni, prosil si in molédoval; dal sem se omečati; jaz sem dober človek, predober človek; dal sem ti, [...] na tisto tvoje siromaštvo. Če si slabo gospodaril, ali sem jaz kriv? Svoje hočem nazaj.«²

S kom je simpatiziral pisec te drame iz leta 1876, ni težko uganiti. Na eni strani imamo obubožano, pošteno in verno kmečko družino, ki si je v trenutku stiske, ko ji je zmanjkalo nekaj denarja za plačilo davkov ali nakup najnujnejšega, prepotrebni denar morala izposoditi za oderuške obresti. Dolg pa je z leti rasel in rasel, potrebna so bila nova posojila in kmetija je kmalu šla na boben. Na drugi strani pa imamo nemoralnega oderuha, ki ni pripravljen pomagati soljudem v stiski, temveč to stisko izkorišča in jim za astronomske obresti posoja denar. Seveda postane kmalu nesramno bogat in svoj »pošteno« zasluženi denar z novimi posojili venomer pomnožuje. Ali bi ob tako povedani zgodbi kdo sploh lahko ostal hladen in ne sočustvoval z ubogo kmečko družino, hkrati pa ne obsojal oderuha in s tem oderuštva? Tudi takratno slovensko javno mnenje je bilo odločno proti oderuštvu, se pravi proti previsokim obrestim, in je zato zahtevalo ponovno uvedbo zakonov o oderuštvu, ki bi določili najvišjo dopustno obrestno mero.

Boj proti oderuštvu je bila ena temeljnih nalog konservativne socialne zakonodaje v obdobju Taaffejeve vlade (1879–1893). Po konservativnem prepričanju se bo s prepovedjo oderuštva odstranil tudi glavni vzrok za vse večjo dolžniško krizo. »Žrtve oderuštva najdete v vseh slojevih človeške družbe. [...] Glavno svoje polje pa ima v produktivnih spodnjih vrstah človeštva. Mali obrtnik, delavec in kmet, na te se oderuštvo spravlja.«³ Ravno kmetje in obrtniki so bili tisti družbeni sloj, na katerih so konservativci hoteli zgraditi svojo moč in z njihovo pomočjo odvrniti grozečo socialno revolucijo. Sestavni del njihove socialne politike v korist srednjega stanu je bila tudi zaščita tega stanu pred brezmejnimi oderuštvi. Tudi v tem pogledu so se konservativci in drugi katoliški socialni reformatorji spustili v boj z

¹ B. M.: Odertnik, Zvon, Dunaj 1876, str. 12.

² B. M.: Odertnik, o.c., str. 13.

³ Govor slovenskega državnega poslanca viteza Schneida, Slovenski narod, št. 21, 27. januar 1881.

liberalnimi načeli. »Manchesterske⁴ teorije proste trgovine brez carine, slobodnega obrstva brez dokaza sposobnosti za obrt, prostega lihvarstva (oderuštva) so kmalu podkopale obstanek neštevilnim poprej vsaj pošteno shajajočim obrtnim in trgovskim rodbinam, tako da nahajamo zdaj v mestih mnogoštevilne nad glavo zadolžene obrtnike in nekoliko bogatašev.«⁵

2. Liberalno obdobje

V času gospodarske depresije po letu 1873 se je avstrijsko in slovensko javno mnenje odločno postavilo proti oderuštvu in zahtevalo uvedbo strogih zakonov o oderuštvu. Vendar vedno ni bilo tako. Avstrijsko cesarstvo je imelo podobno kot ostale evropske države bogato tradicijo zakonov proti oderuštvu. Ko je naš pisec napisal zgornjo, srce parajočo zgodbo, je minilo komaj osem let, ko so bili ti zakoni preklicani. Takratne zahteve pa so bile ravno obratne. »Ni ga morebiti časnika, ni ga deželnega zbora, ki ne bi bil že govoril zoper obrestne postave (Wuchergesetze). Vriskanje je skoraj jednoglasno po prenapredbi, celó po preklicu obrestnih postav.«⁶ Kako je lahko v obdobju komaj enega desetletja prišlo do tako temeljitega preobrata v pogledih na obresti?

a) Stari zakoni o oderuštvu

Obrestni zakoni, ki so določali najvišjo obrestno mero ali so v najbolj skrajnih primerih celo prepovedali obrestovanje, so imeli takrat že zelo dolgo tradicijo. V antiki so zakonsko določili najvišjo obrestno mero. S krščanstvom pa so sčasoma vsakršno jemanje obresti označili za oderuštvo in ga zato prepovedali. Srednji vek je tako klasično obdobje najstrožjih obrestnih zakonov in tudi klasično obdobje sholastične utemeljitve prepovedi obrestovanja. Z napredovanjem denarnega gospodarstva in z vse večjim razvojem pa so se te prepovedi vedno bolj rahljale. Protioderuški zakoni so priznavali vedno več izjem in glas za popolno odpravo teh zakonov je bil vedno močnejši. Vendar so vse do prevlade liberalizma vsi poskusi bolj ali manj neslavno propadli.

V takratnem avstrijskem cesarstvu ni bilo nič drugače. Obrestne zakone, ki so dovoljevali le 4–6 % obresti, je že leta 1787 odpravil Jožef II. Vendar je novi zakon veljal le do leta 1803. »Večletna izkušnja, ki je bila potrjena s pogostimi primeri, je le preveč ovrгла pričakovanje, s katerim so 29. januarja 1787 s patentom ukinili zakon, ki so ga prej izdali proti oderuštvu. Na mesto proste uporabe kapitalov, ki ima namen, da z naklonjenostjo podpira koristna podjetja, je stopil neprimeren pohlep, ki je špekuliral z neumnostjo zapravljanja in s potrebo, porajajočo v okoliščinah stiske, je prestrašil marljivost in podjetnost, zatiral zasebni kredit in je razširil najškodljivejše posledice za moralo in mišljenje.«⁷ Odprava zakonov o oderuštvu torej ni uresničila pričakovanj. Po občem državnem zakoniku je bilo tako dovoljeno zaračunati le največ 4 do 6 % letnih obresti. Višina obrestne mere je bila seveda odvisna od različnih pogojev kreditnega poslovanja.⁸ Višje obresti so veljale za oderuštvo in to je bilo kaznovano z denarno kaznijo; če je bil oderuh brez denarja, pa z zaporom od osmih dni do šestih mesecev.

⁴ S tem izrazom so označevali teoretično najbolj skrajni liberalizem, ki je kljub socialnim nepravilnostim odklanjal vsakršno poseganje države na socialno področje.

⁵ Vošnjak, J. [osip]: Socialni problem in kmetški stan, Letopis Matice slovenske, 1885, str. 6.

⁶ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, Čitalnica, I. zvezek, Gradec 1865, str. 12.

⁷ Aufhebung des Wucher-Patents vom 29. Januar 1787, Sr. k. k. Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen, Zwanzigster Band, Wien 1807, str. 131–132.

⁸ Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch, § 993–1000.

b) Vzroki za odpravo zakonov o oderuštvi

Že v predmarčni dobi so se pojavila javna nasprotovanja zakonom o oderuštvi z zahtevo »po svobodnejšem, a vseeno nadzorovanem denarnem trgu,«⁹ torej po reformah teh zakonov. Z liberalno dobo zaupanja v napredek in svobodo v šestdesetih letih 19. stoletja ljudje niso bili več naklonjeni tem omejevalnim zakonom. Po liberalnem prepričanju naj bi ravno postave o oderuštvi »nenaravno vzviševale obresti. One so pa tudi vzrok bile, da se je denar najemal zunaj cesarstva; one so ljudem morale nagnjenje do varčnosti ter so bile škodljive zlasti v tem, da so se z denarnimi posojili pečali le najnižje vrste ljudje, ki so bile najhujše pijavke in da so se od denarne trgovine odtegovali najboljši kapitalisti ne samo zastran odrtijskih postav, ampak že stran madeža, ki se je prijel njega, kogar se je prijel priimek 'odrtnik.'«¹⁰

Zato »ni je skoraj dandanašnji večje pritožbe od ljudi vsakega stanu kakor 'da denarja dobiti ni', 'da so obresti od posojil tako velike, da nikdo brez svoje očitvidne škode si posojevati ne more.' Da bi le enkrat bilo dosti denarja, da bi ga le za male obresti lahko si izposodil, bi si lahko v kratkem času spreobrnil čelo gospodarstvo!«¹¹ Ljudje so se torej pogosto pritoževali nad pomanjkanjem kapitala, nad tem, da je bilo za primerne obresti težko dobiti dovolj denarja, s katerim bi lahko začeli dobičkonosno podjetje. Povsem naravno je, da so se v isti sapi pritoževali tudi nad previsokimi obrestmi. Ker je bila industrija in trgovina v veliko primerih izvzeta iz določil zakonov o oderuštvi, je bilo zlasti kmetijstvo tisto, ki je trpelo zaradi pomanjkanja kapitala. Zemljiška posojila so bila zelo redka, »celo že obstoječe hipoteke kar naprej odpovedujejo, odtegujejo zemljiškim posestim. In sicer jih ne odvajajo industriji in trgovini, pač pa nalagajo delno v tujino, delno v državne papirje.«¹²

c) Liberalna teorija

Zaradi teh razlogov so se nekateri tudi na Slovenskem v skladu z liberalnimi nazori odločno zavzemali za odpravo zakonov o oderuštvi. V slovenščini je o tem najbolj nazorno leta 1865 pisal Ivan Geršak.¹³ Geršakov članek o obrestih je v Novicah naletel na ugoden sprejem. Recenzent je od Geršaka le še zahteval, da bi »stopil iz teorije in zgodovine v našo ubogo sedanost, in obširno razlagal, zakaj posebno kmet in stanovnik na kmetih tako težko kapitala dobi, čeravno ponuja popolno varnost zastran kapitala in obresti, in bi tudi povedal, kako bi se kmetu in malemu obrtniku pomagalo iz silnih denarnih zadreg.«¹⁴ Čeprav so Novice tudi ob drugih priložnostih podpirale odpravo oderuških zakonov,¹⁵ je tako jasno in obširno liberalne nazore o obrestih v slovenščini zagovarjal le Ivan Geršak.

Zato pa seveda na Slovenskem ni manjkalo nemških spisov o tej problematiki. Med njimi najdemo tudi del domačega avtorja Etbina Costa iz leta 1866.¹⁶ Tako Geršakovo kot Costino delo sta bili povsem v znamenju liberalnih nazorov, »kateri terjajo splošno veljavnost in so vsepovsod enako uporabni.«¹⁷ Geršak se je opiral predvsem na delo »neumrlega Adama

⁹ Vodopivec, Peter: Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi, Doktorska disertacija, II. del, Ljubljana 1978, str. 263.

¹⁰ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

¹¹ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 3.

¹² Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, Verhandlungen und Mittheilungen der iuristischen Gesellschaft in Laibache, Laibach 1866, str. 386.

¹³ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 3–21.

¹⁴ Slovensko slovstvo. Še nekaj o »Čitalnici«, Novice, št. 9, 1. marec 1865, str. 69.

¹⁵ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 1–3.

¹⁶ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 382–387.

Smith-a, ki so moje prizadevanje do čélega prešinile.«¹⁸ Costa je v nasprotju z njim navajal modernejšje avtorje, tako Smithovega teoretičnega naslednika Johna Stuarta Milla, potem Wilhelma Roscherja, utemeljitelja nemške zgodovinske ekonomske šole in naposled še Lorenza Steina, uglednega predstavnika avstrijskega državnega socializma. Njihova gospodarska teorija se je prav tako kot vsa takratna liberalna teorija »enoglasno izrekla proti vsaki vrsti obrestnih omejitev in obrestnih taks.«¹⁹ Zato tudi Geršak in Costa nista imela kaj dodati k takrat prevladujočemu mišljenju. »S teoretičnih in praktičnih stališč so že tako pogosto obravnavali odpravo vsake vrste obrestnih omejitev in obrestnih taks, da bi bilo zelo domišljavo upati, da lahko tukaj navedemo tudi le najmanjšo novost.«²⁰

Vpliv Adama Smitha je pri Geršaku zelo očiten. Ko ta razlaga, kateri narodnogospodarski zakoni vplivajo na obresti, se tu neizogibno pojavi liberalni trg ponudbe in povpraševanja. Tu se povsem nasloni na Smithovo oblikovanje cene v pogojih popolne svobodne konkurence, ki je tudi odgovorna za oblikovanje višine obrestne mere.²¹ Tako kot je cena blaga na trgu odvisna po eni strani od ponudbe tega blaga in po drugi strani od povpraševanja po tem blagu, tako se tudi obresti ravna po ponudbi in povpraševanju po kapitalu. Več, ko je kapitala, ki se ponuja na posodo, nižje bodo obresti (in obratno) in več, ko je povpraševanja po kapitalu, višje bodo obresti (in obratno).

Ponudba kapitala je odvisna od varčnosti in omike. Večja je varčnost, več kapitala je na razpolago in večja je omika, več ljudje pridelajo in zato več prihranijo. »Omika je zato vir bogastva, omiko morajo vsi tisti želeli u svojo vas, ki bi radi denarja imeli za svoje podvzetje.«²² Vsemogočna omika, ki ji Geršak v skladu z liberalnim prepričanjem posveča največjo možno pozornost, pa vpliva tudi na zakonodajo, ki varuje posojeni kapital pred nevarnostjo, da ne bo več vrnjen. In večja je varnost, več ljudi posoja in s tem obresti padajo. Visoka omika, svoboda in naravna bogastva pa vplivajo na večje povpraševanje.

Tudi pri razlagi, kako se na svobodnem trgu oblikuje obrestna mera, je Geršak le povzemal Smithove nauke. Na svobodnem trgu ponudbe in povpraševanja obresti niso nikoli previsoke. Če so obresti previsoke, bo vsakdo hotel posoditi svoje prihranke, hkrati pa bo kapital prišel še iz tujine. Obresti bodo zato padle. Če pa so obresti prenizke, bodo ljudje denar raje vlagali v neposredno proizvodnjo ali pa ga posojali v tujino in obresti se bodo zato zvišale. »Tako čudovitno, pa tudi čisto navadno in prosto (einfach) se giblje obrest okolj svojega središča, sedaj poskakaje, sedaj padaje po prostih narodarskih zakonih.«²³ Prav tako kot Geršak so tudi Novice opozorile na to liberalno prepričanje, da se bodo v pogojih tržne svobode obrestne mere prej kot slej znižale.²⁴

Ali lahko za stalno določimo obresti, ki se ravna po ponudbi in povpraševanju svobodnega trga? Geršak deli obresti na dva dela. Najprej je tu zavarovalna premija, torej vsota, s katero posojevalec zavaruje svoje posojilo za primer, da ga ne dobi povrnjenega. Čim večje je posojevalčevo tveganje, tem večja je premija. Toda tveganje pri nobenem posojilu ni

¹⁷ Ibidem, str. 385.

¹⁸ Gršak, Ivan: Slovinci!, Čitalnica, Podučni list za slovenski narod, I. zvezek, Gradec 1865, str. 2.

¹⁹ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 382.

²⁰ Ibidem, str. 382.

²¹ Primerjaj: Schmolders, Günter: Geschichte der Volkswirtschaftslehre. Überblick und Leseeproben, München 1965, str. 27–28, 164–172; Ekelund, Robert B. in Hébert, Robert F.: Povijest ekonomske teorije i metode, Zagreb 1997, str. 108–113.

²² Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 9.

²³ Ibidem.

²⁴ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 3.

povsem enako.²⁵ Prav to, da kreditna sposobnost posojilojemalca vpliva na posojilno tveganje in s tem na višino obresti, se je povsem jasno kazalo dobro desetletje, ko je veljala posojilna svoboda. Manj zadolženi kmetje so tako dobili posojila po precej nižji obrestni mere kot bolj zadolženi.²⁶

Drugi del obresti je dolžnikovo povračilo za rabo denarja, saj je s posojilom dolžnik dobil možnost zaslužka, ki se ji je po drugi strani posojevalec odrekel. Tudi tega dela obresti se ne da za stalno določiti, ker različni ljudje z izposojenim denarjem različno zaslužijo. Previsoke obresti so zato le tiste, pri katerih dolžnik z izposojenim denarjem zasluži manj, kot znašajo obresti. »Le če moram več od denarja plačati, kakor mi je dobička donesel brez mojega truda, plačujem preobresti, to so prevelike obresti. Dokler pa mi denar več hasne kot obresti znašajo, ne bom preobresti plačeval, naj že plačujem od njega malo ali veliko.«²⁷

S takšno liberalno definicijo previsokih obresti in odušitva, se je Costa povsem strinjal. Odušitvo je, »kadar se posodi kapital, za katerega uporabo posojilodajalec zavestno terja več, kot je izkupiček, ki ga lahko prejemnik zasluži s pomočjo posojila.«²⁸ Takšna posojila zato nikoli ne morejo koristiti produkciji, temveč le uničujejo dolžnikovo gospodarsko podlago. Vendar previsoke obresti težijo predvsem kmetijstvu in ne obrti, industrije in trgovine. Dobiček slednjih je namreč neprimerno višji kot kmetijski. »Pri poljedelstvu ne raste dobiček tako kakor stroški, ampak čisti dobiček ima svojo mero, ktere človek ne more prekoračiti, če že tako napenja svoje moči. [...] Kmetu je mēja postavljena, na kateri je zapisano: do tod, a dalje ne! Na banderi obrtnikovi pa stoji: Naprej s pomočjo dušnega in denarnega kapitala!«²⁹ Vlaganje v modernizacijo kmetijstva res prinaša več pridelka, ki pa je dražji. Najcenejše pridelke ima najbolj primitivno kmetijstvo, z modernizacijo pa se pridelki dražijo. Zato morajo biti posojila za kmetijstvo precej nižja kot pa za industrijo.

Vendar to še ne pomeni, da je za kmetijstvo potrebno obdržati najvišjo dovoljeno obrestno mero. Ravno obratno. »Dejanski izid tovrstnih zakonskih določil je samo bistveno oteževanje posojanja in višanje obrestne mere.«³⁰ Namesto v kmetijstvo kapitalisti svoj kapital raje nalagajo v druge, bolj dobičkonosne gospodarske panoge. Zato se tudi Novice ne strinjajo s strahom zemljiških posestnikov, da se bo zaradi obrestne svobode znižala vrednost njihovih posesti. »Mi smo pa tega prepričanja, da so te misli krive; kajti kapitalisti, ki so hotli varno naložiti svoj denar, so prav zastran omejenih obresti zemljiščinim posestnikom v novejših časih odtegovali posojila,«³¹ ker so lahko denar drugje naložili bolj dobičkonosno. Tudi državni vrednostni papirji s svojimi zanesljivimi in visokimi obrestmi spodkopavajo nizko obrestno mero.³² Prav to državno zadolževanje, ki zvišuje obrestno mero, so liberalci tudi kasneje uporabljali kot argument proti ponovni uvedbi zakonov o odušitvu. Po njihovem mnenju se obrestna mera ne more spustiti z administrativno odločitvijo, temveč šele z odpravo zadolževanja državnega proračuna.³³

²⁵ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 5–7, 16.

²⁶ Namesto do 25 % so plačevali 12 % obresti. Visoke obresti tarejo kmeta, Edinost, št. 13, 31. marec 1880.

²⁷ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 16.

²⁸ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 383.

²⁹ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 19.

³⁰ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 384.

³¹ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

³² Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 384; Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 17.

³³ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

Obrestna mera je preprosto odvisna od premnogih spremenljivih dejavnikov, zaradi česar se je ne da za stalno določiti. Zato tudi zakoni o oderuštvi nimajo nobenega smisla. Ti zakoni obrestno mero samo povišujejo.³⁴ Dolžnik namreč veliko bolj potrebuje posojilo, kot pa upnik potrebuje ugodno naložbo. »Kako lahko se torej [dolžnik] obveže s prisego ali častno besedo in mora sedaj upniku [...] plačati še za posebno nevarnost, ki mu grozi zaradi zakona.«³⁵

Kljub tem razlogom za odpravo obrestnih zakonov pa Geršak v njih ne vidi le slabih strani. Tako se mu npr. zdijo angleški celo pametni, »dasiravno je tam prostost za nar važniši temelj narodarstva spoznana in častljena.« Ti namreč dopuščajo prosto jemanje obresti le nad določeno manjšo vsoto (10 funtov), posojila pod njo pa so podvržena obrestnim omejitvam. »Ker je ravno pri malih denarjih nar več treba plačati obresti in male denarje si izposujejo navadoma tudi le mali, to je revni ljudje, ki za silo denarja imeti morajo.«³⁶ To zakonitost je opazil tudi avtor v Edinosti: »Dober kmet neče previsocih obresti plačevati, rajši ne vzame denarja na posodo, revež pa mora živeti, plača obresti, kolikor se jih zahteva.«³⁷

Kasneje je znani avstrijski ekonomist Eugen Böhm-Bawerk v neposredni navezavi na Wilhelma Roscherja opozoril na to, da so v nerazvitih ekonomijah posojila skoraj izključno porabniška posojila ali celo posojila v stiski in zato običajno povezana z zelo visokimi obrestnimi merami. Oderuška posojila zato prizadenejo v prvi vrsti eksistenčno ogrožene reveže, zaradi česar so tudi zakoni o oderuštvi zakoni za zaščito revežev.³⁸ Geršak seveda teh nazorov ni prevzel od Böhm-Bawerka, temveč od Roscherja, katerega delo je prav tako kot Costa poznal tudi on.

Čeprav torej vsi zakoni o oderuštvi niso slabi in zlasti kmetijstvo potrebuje zelo nizke, neoderuške obresti, se je po liberalnem prepričanju vendarle potrebno zavzeti za odpravo zakonov o oderuštvi. Geršak odločno poudarja, da bo šele svobodna ponudba in povpraševanje pripeljala do znižanja obrestnih mer in bo odpravila pomanjkanje kapitala v Avstriji. Kmetijstvu pa bi pomagal z hipotekarnimi bankami, hranilnicami in nenazadnje s poučevanjem kmeta.³⁹ Geršakova stališča se torej povsem ujemajo s takrat prevladujočimi liberalnimi nazori, ki so jih npr. zastopali tudi Nemci na Kranjskem, ko »podpirajo zahteve po odpravi raznih omejitev na denarnem trgu (zakon o oderuhih!) in dokazujejo, da se je mogoče problemu oderuštva učinkovito upreti le z urejeno mrežo vsem dostopnih posojilnih ustanov.«⁴⁰

Costa je z odpravo zakonov o oderuštvi pričakoval prav tisto kot skoraj vsi njegovi sodobniki. Menil je, »da z odpravo zakonov o oderuštvi tu [v zemljiško posest] investirajo celo tuje kapitale [...] in da istemu pri večjih obrestnih merah svoj denar posojajo tudi domači kapitalisti in da končno obrestna mera pri tako nastali konkurenci ne naraste preveč, temveč se vsaj sčasoma zniža. Mogoče bo s tem konec onih oderuških poslov.«⁴¹

³⁴ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 16–18.

³⁵ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 385.

³⁶ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 14.

³⁷ Visoke obresti tarejo kmeta, Edinost, št. 13, 31. marec 1880.

³⁸ Hanisch, Ernst: Konservatives und revolutionäres Denken. Deutsche Sozialkatholiken und Sozialisten im 19. Jahrhundert, Wien-Salzburg 1975, str. 352.

³⁹ Gršak, Ivan: Obresti in obrestne postave, o.c., str. 20–21.

⁴⁰ Vodopivec, Peter: O socialnih in gospodarskih nazorih nemškega meščanstva na Kranjskem od konca 60. do začetka 80. let 19. stoletja, o.c., str. 22–23.

⁴¹ Costa, E.[tbin] H.: Die Aufhebung der Wuchergesetze mit besonderer Rücksicht auf die Verhältnisse der Landwirtschaft im Herzogthume Krain, o.c., str. 387.

3. Odprava zakonov o oderuštvu

»Dandanes je splošno prepričanje, da so ograje pri posojilih gospodarstvu in pravu nasproti – le malo ljudi je še, ki mislijo, da se bode svet podrl, ako država ne čuje nad posojili in ako postave ne branijo previsocih obresti.«⁴² Tega se je seveda zavedala tudi vlada, katere gospodarska politika je bila že od neoabsolutizma dalje v skladu z liberalno gospodarsko doktrino. Zato je vlada že leta 1863 napovedala, da bo državnemu zboru predložila zakon o odpravi oderuških zakonov. Vendar je do tega prišlo šele leta 1866.⁴³ S tem zakonom so bile odstranjene prejšnje omejitve obrestne mere na 5–6 % in so bili omiljeni predpisi o kaznovanju oderuhov.⁴⁴ Prav tako so bile sedaj dovoljene obresti od obresti. Vendar s tem kaznovanje oderuštva še ni bilo popolnoma odpravljeno. Zakon je tako določal, »da kazni odrtije zapade tak, kdor nadlogo, lahkomišljenost, neskušnost ali slabo pamet dolžnikovo v občutljivo škodo njegovo zato rabi, da sebi ali drugim kakor koli nakloni dobiček, ki je v očitni neprimeri z obresti, ki so v tistem kraju navadne in v nobenem primeri s stroški, ki jih je posodnik imel s svojim posojilom, s kako zgubo ali sicer s kakim drugim žrtvovanjem.«⁴⁵ Kdaj je kakšno posojilo oderuško, je bilo sedaj odvisno od mnogih subjektivnih dejavnikov. Tistega, ki ga je sodnik spoznal krivega tega zločina, je kaznoval z denarno kaznijo, zločinskega povratnika pa tudi z zaporem do dveh let.

Oderuški zakoni torej še niso bili popolnoma odpravljene. Zato se je nadaljeval tudi liberalni boj proti zakonom o oderuštvu.⁴⁶ Šele marca 1868 so o tem razpravljali v državnem zboru in sprejeti zakon je bil nato 14. junija uzakonjen.⁴⁷ Takrat je liberalna večina povsem v skladu z liberalnimi nazori odpravila vse omejitve pri pogodbenih določitvah obresti. »Veljati prenehajo do sedaj obstoječe zakonske omejitve pogodbene obrestne mere in višina konvencionalne kazni pri posojilih in kreditnih terjatvah.«⁴⁸ Višine obrestnih mer, ki jih je določal splošni državni zakonik, so bile sedaj odpravljene. Prav tako kot pri zakonu iz leta 1866 je bila zakonsko določena 6-odstotna obrestna mera le takrat, če obrestne mere v posojilni pogodbi upnik in dolжник nista sama natančno določila. Obrestna mera sedaj ni bila z ničemer več omejena in niti prav očitne oderuške obresti niso bile več kaznive.

Kljub temu, da je velika večina takratnih sodobnikov nasprotovala zakonom o oderuštvu, so se vendar tudi v državnem zboru našli poslanci, ki so tej liberalni potezi odločno nasprotovali. Konservativci so izrabili to priložnost in z vsemi močmi napadli liberalni kapitalizem.⁴⁹ Najglasnejši je bil Joseph Greuter, ki je prav ob tej priložnosti prvič v državnem zboru načel socialno vprašanje na temelju krščanskega socialnega programa.⁵⁰

Vpliva državnih poslancev s Slovenskega med debato skoraj ni bilo čutiti. Nobeden ni sodeloval v generalni debati, v specialni debati pa se je oglasil le štajerski nemški poslanec Jožef Waser. Oglasil se je v razpravi o petem paragrafu, o katerem je tudi sam menil, »da ta

⁴² Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

⁴³ Reichsgesetzblatt, št. 160, 14. december 1866.

⁴⁴ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung, 1. del: 1848–1869, Graz 1972, str. 332.

⁴⁵ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

⁴⁶ Več o novem zakonu, o njegovih prednostih in njegovih pomanjkljivostih glej: Kaltenegger, Fried.[rich]: Erörterungen zum neuen Wuchergesetze, Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach, Laibach 1867, str. 89–103.

⁴⁷ Reichsgesetzblatt, št. 62, 14. junij 1868.

⁴⁸ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, I. Session, 78. Sitzung, 12. marec 1868, str. 2191.

⁴⁹ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung, 5. del: 1848–1869, Graz 1972, str. 332–333.

⁵⁰ Wadl, Wilhelm: Liberalismus und soziale Frage in Österreich, Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867–1879), Wien 1987, str. 63.

paragraf ni bistven za sklenitev celega zakona.«⁵¹ Razen zagovarjanja pravne jasnosti petega paragrafa je povedal zelo malo. Tako je opozoril, da »toda jaz ne menim, da je to določilo [jemanje obresti je nezdržljivo s posojilom] primerno za sedanji čas, jaz ne menim, da je kanonsko pravo sredstvo za rešitev socialnega vprašanja. [...] Jaz ne menim, da bi iskalcem kapitala ohranitev takšnih omejitev [zakonov o oderuštvi] nudila prednosti.«⁵² Povsem jasno se je torej postavil na liberalno stališče, ki je prav v tej debati bila veliko načelno bitko s katoliškim taborom. Stare cerkvene nazore o nujnosti določitve najvišjih obrestnih mer so zlasti ostro zagovarjali tirolski poslanci. Ta opozicijski tabor je bil sicer prešibek, da bi lahko preprečil ukinitve obrestnih postav, vendar je njegov glas tudi prišel do izraza. To se je npr. jasno pokazalo prav pri glasovanju o petem paragrafu, ki je bil sprejet le z nekaj glasovi večine. Ker so bili takrat slovenski poslanci v opoziciji, so vsi po vrsti glasovali proti temu paragrafu.⁵³ K takšnemu izidu glasovanja je še bolj pripomoglo dejstvo, da so bili kranjski slovenski poslanci takrat že v veliki meri odvisni od duhovščine in se zato niso smeli očitno postaviti na liberalno stran. Tudi slovenski štajerski poslanci, ki so zaradi volilne nedejavnosti duhovščine takrat občasno še lahko prisegali na liberalne nazore,⁵⁴ so v tem primeru glasovali proti liberalnemu predlogu.

Če se torej državni poslanci s slovenskega ozemlja niso postavili na liberalno stališče, se tudi niso odločno postavili na nasprotno stran in so se raje odločili, da se ne bodo aktivno udeležili razprave. Vendar njihovo nezanimanje za obravnavano tematiko niti ni tako presenetljivo. V teh letih namreč zadolževanje, predvsem kmečko, še ni doseglo tistega grozečega obsega, kakor ga bo imelo v naslednjem desetletju. Prav nasprotno. Takratna kmečka zadolženost še ni bila visoka. V naslednjih letih je odprava obrestnih zakonov celo dajala upanje v upravičenost liberalnih nazorov. Leta 1869 so se dolgovi na Kranjskem znižali.⁵⁵ Vendar ta nizka zadolženost ni bila posledica odprave oderuških zakonov. Leta 1867 se je namreč pričelo »sedem debelih let« avstrijskega gospodarskega vzpona. Poleg ugodnega finančnega stanja sta bili v monarhiji ravno v letih 1867 in 1868 rekordni letini, drugje po Evropi (razen v Ukrajini) pa so se ubadali s slabimi letinami. Kmetijstvo je za seboj v gospodarski vzpon potegnilo tudi ostale gospodarske panoge, ki so nato cvetele vse do gospodarske krize leta 1873. To je bila resnično »doba ustanavljanj«, ko so nove delniške družbe rasle kot gobe po dežju. Gospodarstvo se je vse bolj vrtelo okoli napihnenih in nerealnih vrednostih na dunajski borzi, ki so se dokončno sesule z borznim polomom leta 1873. Ker pa si je liberalizem pripisoval vse uspehe za ta gospodarski vzpon, so z borznim polomom doživele polom tudi liberalne ekonomske ideje.⁵⁶

⁵¹ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, I. Session, 77. Sitzung, 9. marec 1868, str. 2148.

⁵² Ibidem, str. 2149.

⁵³ Proti so tako glasovali Jožef Emanuel Barbo, Karel Coronini, Alojzij Lenček, Janez Lipold, Lovro Pintar, Luka Svetec in Lovro Toman. Od poslancev s slovenskega ozemlja pa so za glasovali le Vinko Klun, Luigi Pajer in Jožef Waser. Glej: Ibidem, str. 2157.

⁵⁴ Cvirn, Janez: Slovenska politika na štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja, Zgodovinski časopis, 47, št. 4, 1993, str. 523–529.

⁵⁵ Več o višini dolgov do srede osemdesetih let prejšnjega stoletja glej Vošnjak, J.[osip]: Socialni problem in kmetijski stan, o.c., str. 18–20.

⁵⁶ Rumpler, Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa, Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Österreichische Geschichte 1804–1914, Wien 1987, str. 459–466.

4. Neomejeno oderuštvo

Čeprav so tudi v teh letih dolgovi na Slovenskem naraščali, pa dolžniška kriza zaradi gospodarskega vzpona, ki se je odražal tudi med večinskim kmečkim prebivalstvom, še ni bila pereča. S krizo pa so zavese končno padle, povpraševanje je padalo, konkurenca tujih, zlasti ameriških in ruskih pridelkov se je večala, stroški in davki niso bili prav nič manjši, temveč so se nasprotno povečevali, postranskih zaslužkov ni bilo več, primernih posojil je bilo vse manj.⁵⁷ Vse to je krepilo zadolževanje in povečevalo obrestne mere, s čimer so nastali idealni pogoji za divje oderuštvo. V pretežno kmetijskih slovenskih deželah⁵⁸ s slabo razvitimi denarnimi ustanovami in slabimi možnostmi za primeren zaslužek je bilo težko dobiti denar na posodo. Nesorazmerje med povpraševanjem po posojilih in njegovo ponudbo je bilo zelo veliko. Zato si je kmet v veliki stiski potrební denar izposodi pač kjer koli ga je že dobil.⁵⁹ Obračal se je na vaše mogočnejše, večinoma gostilničarje, velike kmete in trgovce, ki so razpolagali s primerno zalogo gotovega denarja. Le-ti pa so seveda izkoristili stisko posojilojemalca in mu denar posodili le za zelo velike, resnično oderuške obresti. Ustvarjeni so bili vsi pogoji za pojav predstave o izkoriščevalskem oderuhu in njegovi nemočni žrtvi, ki smo jo spoznali na začetku. In ta slika se je vtisnila globoko v slovensko zavest.

a) Oderuške obresti

Slovensko, zlasti katoliško časopisje je to razpoloženje proti liberalnim nazorom seveda prav pridno podpihovalo. Liberalno prepričanje, da se bodo po odpravi zakonov o oderuštvu obrestne mere znižale, se je izkazalo za lažno. »Zgodilo se je ravno narobe. Oderuhi, ki so prej iz strahu pred postavo nesramno svoje početje vsaj skrivali, so sedaj brez vse sramote začeli stiskati reveže, ki so denar iskali na posodo.«⁶⁰ Na Kranjskem so kmetje zelo težko dobili denar na posodo. Hipotečna posojila od 20 do 50 % so bila nekaj povsem običajnega. Kmet je celo plačeval pet krajcarjev od sposojenega goldinarja tedensko, kar je na leto znašalo 250 % obresti. Pri tako kratkih plačilnih roki je bila vedno prisotna nevarnost, da bo kmet zamudil s plačilom obresti, s čimer je zapadel celoten dolg skupaj z obrestmi. Da bi se kmet temu izognil je oderuhu plačeval t.i. uslužnostne obresti, ki jih je kmet plačal v naravi⁶¹ ali pa mu jih je oderuh po zelo nizkih odkupnih cenah zapisal kot novi dolg. Ker so bile te obresti odločno previsoke, da bi jih bil dolžnik sposoben izplačati iz svojih rednih dohodkov, se je moral vedno bolj zadolževati. Dolgovi so naraščali toliko časa, dokler ni bila posest že tako zadolžena, da je oderuh s pomočjo sodišča sprožil javno dražbo.⁶²

⁵⁷ Lazarevič, Žarko: Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948, Ljubljana 1994, str. 13–16.

⁵⁸ Prizanečeno so bili nobeni slovenski pokrajini. Tudi v Prekmurju, ki ga zaradi od avstrijske polovice monarhije različne ogrske zakonodaje ne bom obravnaval, so bile običajne obresti tja do 160 %. Keršovan, Ferdo G.: Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju, Kronika, št. 3, 12, 1964, str. 172.

⁵⁹ »Pa mi utegne kdo ugovarjati: 'Zakaj pa so tako neumni, da tolike obresti plačujejo?' Kdor pozna kmečke razmere, bo ob enem zadel, da lakota je hud tat.« Iz Pivke, Slovenec, št. 67, 9. junij 1974.

⁶⁰ Postava zoper odtirjo, Slovenec, št. 144, 7. december 1875.

⁶¹ Takšno prakso dolenskih oderuhov je Janez Trdina leta 1876 opisal takole: »Denar posojajo na silne obresti ali ne zahtevajo novcev ampak in natura, češ da ubožec kmet, ki jim se strašno smili, ne bi tako občutil bremena, zlasti kak lep hrastič, kak cent suhih sliv, nekoliko veder dobre kapljice jim diši, ali se ne branijo niti kakega prašička ali telička.« Trdina, Janez: Podobe prednikov: Zapisi Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, 2. knjiga, Ljubljana 1987, str. 615.

⁶² Zoper oderuhe. Govor slov. poslanca g. Viljema Pfeiferja v seji državnega zbora od 26. aprila, Slovenski narod, št. 101, 4. maj 1877; Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, Slovenski narod, št. 23, 29. januar 1881.

Tako »se je že marsikateremu dolžniku vrat zabil. Vsak dan se sliši, kako tu in tam odrtniki kri pijó ljudém, ki so od njih kaj na posodo vzeli.« Tako kot zgodba o posojenih 40 gld., katerih obresti so po dobrem letu znašale neverjetnih 2468 gld. »To ni izmišljena historija, ampak gola resnica. Precartano maslo današnjega liberalizma!«⁶³ Pred dolgimi prsti lakomnih oderuhov niso bili varni niti ljudje iz višjih krogov. Zlasti primerne tarče so bili oficirji, katerih življenjski stil je bil daleč nad njihovimi dohodki. Zelo veliko so dajali na svojo čast. Zadolženost za njih ni bila nečastna, temveč nekaj povsem običajnega. Nečastna je bila le plačilna nesposobnost, ki so jo skrbno prikrivali.⁶⁴ Tudi oficirski podmladek pri tem ni bil izvzet. Tako je neki oderuh dosegel, da so iz artilerijske kadetske šole vrgli trideset učencev, katerih skupni dolg je v treh letih narasel za 1600 %, pri nekom od njih v poldrugem letu celo za neverjetnih 2600 %.⁶⁵

»V večjih mestih je dosti taci, ki imajo le malo premoženja, pa s takimi denarskimi opravili velik dobiček vživajo, ki v to svrho celo mešetarje dobro plačujejo in si pri tem na tisoče zaslužijo.«⁶⁶ Zlasti zanimiva je bila vloga specializiranih mešetarjev – posrednikov.⁶⁷ Tudi v Ljubljani je bilo zelo veliko posrednic (žensk!) med posojilodajalci (tudi v večini primerov žensk) in posojilojemalci, ki so si zaračunale 3 do 5-odstotno provizijo pri vsakem posojilu na menico. Upniki so na mesec dobivali 5 % obresti, dolžniki pa so plačevali še veliko več, saj so morali plačati še posredničin zaslužek. Posojilojemalec je dolžniško menico izpolnil na račun posrednice. Posrednice so nato upnikom izplačevale dogovorjene obresti. Pogosto se zato dolžniki in upniki niti niso poznali.⁶⁸

Menice so bile zelo pripravne za prikrito oderuštvo. Veliko navadnih ljudi sploh ni razumelo funkcije menice, čeprav so z njimi poslovali. Tako je npr. sodnik neki preprosti dekli pokazal menico in jo vprašal, če ve, kaj je to menica. Ona mu odgovori: »Kaj bom vedela!«⁶⁹ Zato niso bili redki primeri, ko so upniki s pomočjo menic dolžnike zavajali ali celo goljufali. Prav tako kot vse dolžniške pogodbe sta upnik in dolžnik tudi menično pogodbo lahko sklenila povsem brez ovir. Zadostoval je le njun podpis. Nepismene osebe pa so menično pogodbo lahko sklenile le v prisotnosti dveh pismenih prič in notarja. Notarjeve usluge so imele primerno visoko ceno. Te upravne stroške meničnega poslovanja so še povečali obvezni državni koleki.⁷⁰ Pri vsaki spremembi je bila zopet potrebna pomoč notarja.

⁶³ Novice, št. 27, 5. julij 1876, str. 216–217.

⁶⁴ Nove šege sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878; št. 91, 24. avgust 1878; št. 92, 27. avgust 1878; št. 93, 29. avgust 1878.

⁶⁵ Zgodnja Danica, št. 39, 26. kimovca 1879, str. 310. Ker so bili študentje večinoma plačilno nesposobni oziroma je njihova kreditna sposobnost temeljila na premoženju staršev, so bile razumljivo tudi obresti zelo visoke. »Kolikor večja je nevarnost, toliko večje so obresti, n. pr. jud posodi vsakemu študentu, pa mu zaračuna tudi visoke obresti, ker pri mnogih svoj posojeni denar izgubi.« Visoke obresti tarejo kmeta, Edinost, št. 13, 31. marec 1880. Primer, kako je oderuh odiral kadete, je v javnosti zelo odmeval. Proti temu oderuhu so nato tudi sprožili sodni proces in ga obsodili na šest let zapora. Zur Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 171, 29. julij 1880.

⁶⁶ Nove šega sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878.

⁶⁷ Ti so svojo obrt opravljali tudi v časih, ko so še veljali zakoni o oderuštvu. Zakon iz leta 1866, s katerim so omilili oderuške zakone, je tako tudi za te »mešetarje« predvideval denarne kazni. Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

⁶⁸ Ta sistem je zelo lepo deloval, dokler neka velika posojilojemalka, ni več mogla kriti svojih dolgov, ki jih je plačevala z novimi posojili. Piramida se je začela sesuvati, ko so ljudje začeli dvomiti v njeno premoženje in ko so nato končno razkrili njene goljufije z menicami. Sodišče jo je skupaj z glavno posrednico obsodilo na dve leti težke ječe. Izpred sodnije, Slovenski narod, št. 47, 27. februar 1874; št. 48, 28. februar 1874; št. 49, 1. marec 1874; št. 50, 3. marec 1874.

⁶⁹ Izpred sodnije, Slovenski narod, št. 48, 28. februar 1874.

⁷⁰ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki. Poduk o najpotrebnejših zakonih, Celovec 1883, str. 479–481.

»Pri vknjiževanju in izknjiževanju je prevelika sitnost, draga pota in preveliki troški, ker se brez advokata nič ne naredi. [...] Vsi troški pri vknjiževanju in izknjiževanju z advokatom vred so za 100 gold. 8-9 goldinarjev, potem 6 % in pota, koja sva obadva naredila, morajo se tudi računati.«⁷¹

Zaradi teh dragih sitnosti so oderuhi dolžnike skoraj brez težav hitro prepričali, da so sami sklenili posojilno pogodbo z menico. Če dolжник ni znal pisati, »je postrežni upnik sam tako priljuden, da drži kmeta za roko in si na ta način prislepari njegov podpis.«⁷² Nepismen dolжник je s tem podpisal naravnost oderuške obresti. Povsem običajno je bilo, da je posojilojemalec upniku izdal menico za vsoto, ki je bila veliko višja kot tista, ki jo je prejel. Ponavadi so tudi obresti že takoj odšteli od prejete vsote. Nič čudnega, če so se torej konservativni poslanci vneto zavzemali za omejitev poslovanja z menicami. Zlasti neukemu kmetu naj bi takšno poslovanje sploh prepovedali. »Menica, neizogibna kupčevalcu, bankirju, obrtniku, je pogin neukretnemu kmetu.«⁷³

Vendar so posojilodajalci tudi te sloje s pomočjo menic veselo odirali. Neki ljubljanski trgovec naj bi tako tesarju posodil 55 oziroma 67 goldinarjev za dva tedna. Vendar mu je moral obrtnik podpisati menico za 100 goldinarjev, za katero je upnik dobival nadaljnjih 6 % obresti. Prizadeti obrtnik je odgovoril na to novico in zapisal (prostovoljno ali pod pritiskom upnika?), da upnik razen dogovorjene odškodnine kljub že poldrugi mesec zapadli menici zahteva le 6 % obresti. »Sicer moram pripoznati, da sem imel priliko spoznavati drugih 'oderuhov' tukaj v Ljubljani« in zato svojega upnika razglasi za poštenjaka.⁷⁴ Le kakšne so bile potem obresti pri resničnih oderuhih, če te visoke obresti za obrtnika niso bile oderuške?

Takšno poslovanje z menicami je bilo povsem običajno tudi v velikem poslovnem svetu. Celo država je za prejeta posojila dobila veliko manj, kot pa je bila imenska vrednost dolga. Obrestne mere so bile bolj ali manj enake, količina realno prejetega denarja pa je bila odvisna od kotiranja posojilojemalca na mednarodnem denarnem trgu.⁷⁵ Ne samo država, tudi najvišja družbena elita ni bila varna pred takšnimi finančnimi operacijami. »Ogerski knez Esterhazy je na svoja posestva, ki so bila za 12 milijonov goldinarjev cenjena, vzel na posodo na delnice ali akcije 6 milijonov pri dunajskem Judu. [...] Po tem takem je Jud 6 milijonov goldinarjev dolga dal vknjižiti na posestvo kneza Esterhazija, dal mu je pa v resnici le samo eden milijon, pet milijonov je on kot bankir ali denarni mešetar v žep vteknil.«⁷⁶ Ta svet visokih financ je bil navadnemu človeku še bolj nerazumljiv in zato še bolj sumljiv kot katero koli navadno oderuštvo. Zato je tudi finančni svet vrednotil prav tako negativno kot oderuštvo.

b) Brezvestni dolžniki

Ne le, da navadni ljudje niso razumeli logike takšnih finančnih operacij, temveč pogosto tudi niso razumeli delovanja in posledic povsem navadnih posojil. Preprosto podeželsko prebivalstvo se večinoma sploh ni zavedalo, da si s posojili, katerih obresti so bile višje kot donosnost kmetij, spodkopava tla pod nogami. Kmetje so stara posojila pogosto plačevali z novimi, še večjimi in nič manj oderuškiimi. Pri tem pa so bili kratkovidno še veseli, »če dobe

⁷¹ Visoke obresti tarejo kmeta, *Edinost*, št. 13, 31. marec 1880.

⁷² Zoper oderuhe. Govor slov. poslanca g. Viljema Pfeiferja, *Slovenski narod*, št. 101, 4. maj 1877.

⁷³ Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, *Slovenski narod*, št. 23, 29. januar 1881.

⁷⁴ Glej: *Slovenec*, št. 38, 1. april 1875; Popravek, pojasnilo!, *Slovenec*, št. 39, 4. april 1875.

⁷⁵ Kot primer zelo črno naslikane slike o trgovanju z državnimi dolgovi glej: Pavlica, Josip: *Socijalno vprašanje ali od kod izvira siromaščina delavskega ljudstva*, Gorica 1902, str. 67–70.

⁷⁶ V: Ne volite liberalcev, nemčurjev, prijateljev oderuhov in Judov!, *Slovenski gospodar*, št. 33, 15. avgust 1878, str. 265.

na posodo 100 f. da plačajo dolžnih 50 f. Zdi jim se, kakor da dobili so zastoj posojene denarce – lahkodušni ne pomislijo, da bo treba vrniti in da bo težje vrniti 100 f. nego pred 50.«⁷⁷ Med Dolenjci je tako Trdina opazil skrajno neodgovoren odnos do svojega premoženja in brezvesten odnos do upnika. Kadar on nujno potrebuje nekaj denarja na posodo (dostikrat za življenjsko nebstvene stroške) »je sladak, ves skrušen, obeta za obresti vse, kar je in ni mogoče dati. Sprejemši novce pa ne misli skoraj nikoli ne na povračilo ne na obresti, treba ga je prijeti s hudo, navadno še tožiti in potem sovraži in raznaša upnika, da je joj.«⁷⁸ Zato tudi Josip Godina-Verdélški svari pred zapravljivimi dolžniki, ki si denar izposodijo le zato, da ga zapravijo. Takšne dolgove »déla kak neporédnež za to, da jih porabi samo za nepotrebne, ali celo škodljive reči, in katéih tudi ravno zato po navadi ne izplačuje [...], kér mu zapravljljivost in potrata ves denar požira.« Takšen dolžnik »je po navadi tudi vélik lažnjivec in sčasoma celó – tat.«⁷⁹

Črno bela slika o zlobnih oderuhih in ubogih dolžnikih je bila vsekakor daleč od resnice. Pogosto so se ljudje v dolgove spuščali brez vseh pomislekov. Šele takrat, ko jih je upnik tožil in jim je grozil rubež, so začeli resno ukrepati. V slogu slovenske pravdne strasti je bila nemalokrat njihova naravna reakcija: pravljanje na sodišču. Sicer so po izgubljenih tožbah zbrali dolžen denar, vendar so sedaj imeli na grbi še velike sodne stroške. Pred rubežem so mnogi dolžniki upnika povsem zavestno tudi ogoljufali. Svoje premoženje so preprosto prepisali na ženo in otroke, ga prodali bližnjim sorodnikom, na posest naložili dolg v korist sorodnikov ali ženine dote in podobno.⁸⁰ Takšne goljufije so bile onemogočene šele leta 1884,⁸¹ ko je bilo določeno, da so neveljavne vse takšne pogodbe, ki so bile sklenjene eno leto pred rubežem. Dolžniki so lahko pred rubežem svoje premoženje tudi skrili, npr. ga shranili pod lažnim imenom v hranilnici. Od leta 1884⁸² dalje je bil zato dolžnik na sodno zahtevo upnika dolžan pod prisego pred sodiščem naznaniti vse svoje premoženje.⁸³

Dolžniki so si lahko pomagali tudi na bolj divjaški način. »Brezvestni dolžniki [...] uničujejo zarubljena (eksekvirana) posestva z ogromno prekanjenostjo: gozdi se izsekavajo in golijo, poslopja ali njihovo ostrežje in kozolci se prodajajo in zapravljajo, da celo sadonosno drevje po vrh se posekuje.«⁸⁴ Še več, nekdo je »celo rodovitno zemljo za 1 1/2 do 2 čevlja globoko prodal in odpeljati dal.«⁸⁵ Na pohodu je bila logika: če jaz ne morem imeti, potem tudi drugi ne bo imel, povrhu pa mi lahko pade še kak goldinar v žep. Pri tem početju so prišli na svoj račun tudi kupci, ki so poceni kupili posekan les in dele razstavljenih kmečkih poslopij.

Oderuštvo je bilo tako vzrok, da je bil posestnik »z ženo in otroci siromak, stari oče in mati berača, upniki, kateri si z oderuški obresti prej niso pomagali, ogoljufani.«⁸⁶ Noben zakon namreč ni prepovedoval uničevanja posesti pred prodajo na dražbi. »Če je upnik v

⁷⁷ Trdina, Janez: Podobe prednikov, 1. knjiga, o.c., str. 141.

⁷⁸ Ibidem, 3. knjiga, str. 922.

⁷⁹ Godina-Verdélški, Josip: Izvirek premožnosti ali pravi pomoček za nje napravo in vstanovitev med ljudstvom, Trst 1873, str. 46–47. Vendar se pisec pri tem sploh ne zaveda posojil v stiski, temveč kot sredstvo za preprečevanje škodljivega zadolževanja omenja le čvrsto moralo.

⁸⁰ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravnik, o.c., str. 467–474.

⁸¹ Reichsgesetzblatt, št. 36, 16. marec 1884.

⁸² Ibidem, št. 35, 16. marec 1884.

⁸³ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravnik, o.c., str. 484–487.

⁸⁴ Ogulin, Anton: Zarubljenih posestev uničevanje po dolžnikih, Slovenski narod, št. 16, 21. januar 1877; Ogulin, Anton: Zarubljenih posestev vničevanje po dolžnikih, Novice, št. 4, 24. januar 1877, str. 26.

⁸⁵ Ogulin, Anton: Še enkrat: zarubljenih posestev vničevanje po dolžnikih, Slovenski narod, št. 24, 31. januar 1877.

⁸⁶ Potreba postavne obrambe zoper oderuštvo, Slovenski gospodar, št. 38, 18. september 1879, str. 303–304.

strahu za svoj denar prosil, da naj nikar ne podira, smejal se mu je dolžnik v obraz, ter ga še zasmehoval.⁸⁷ Mnoge seveda ni motilo, da so tako oškodovali upnike – oderuhe. Takšno početje so hoteli prepovedati, ker to škoduje bodočemu normalnemu delovanju kmetije in s tem kmetijstvu vse dežele. Poleg tega pa vsi upniki niso oderuhi in imajo to »potem v zahvalo, da je denar posodil in sosedu v potrebi pomagal.«⁸⁸

Ker je odlok z 20. oktobra 1870, po katerem so preganjali takšna dejanja, malo zalegel,⁸⁹ se je pričel pritisk na poslance in vlado, da naj onemogočijo takšno početje.⁹⁰ Tudi protideruško naravnani poslanci so se povsem zavedali tega problema. Državni zbor je zato ukrepal in leta 1883⁹¹ je končno stopil v veljavo zakon, ki je državno oblast zadolžil z vsemi sredstvi preprečiti takšno škodljivo početje. Brezvestnemu upniku, delavcu, ki mu je pomagal uničevati, in kupcu, ki se je okoristil s tem početjem, so bile zagrožene visoke zaporne kazni, tudi do dveh let.⁹²

c) Javno mnenje

Kljub velikemu tveganju posojilodajalcev se je javno mnenje prav zaradi vse bolj očitnega oderuštva nagibalo na stran dolžnikov. Za eno glavnih vodil uspešnega gospodarjenja so razglašali: »Ne delaj dolgov!« in »Váruj se odrtnikov!«⁹³ Res je, da so sicer za svoj žalostni položaj »veliko krivi sami zanikarni dolžniki; pa vendar se mora pravemu rojaku srce zjokati, če vidi reveža v največji sili stotak si izposoditi, pa upniku že naprej plačati 30 forintov za obresti.«⁹⁴ Prav tako je tudi prav, »da je vsakemu prosto, za denar, ki ga komu drugemu posodi, tolike obresti jemati, kolike mu je le mogoče dobiti, kajti nihče ni prisiljen za posojilo več plačati, kakor sam hoče; ali vse drugo je, če taki posojevalec denarja zadrego onega, ki denarja na posodo išče, prevarljivo, goljufno porabi in iz neskušnosti njegov dobiček vleče.«⁹⁵ V začetku se je javno mnenje v večji meri obračalo proti najrazličnejšim prevarantom, ki so kljub liberalnim zakonom posojali na meji zakonitega, če ne že povsem nezakonito. Vendar se je sčasoma javno mnenje začelo obračati tudi proti zakonsko dovoljenemu oderuštvu, proti previsokim obrestnim meram, ki so jih morali plačevati ljudje v stiski.

Vse bolj razkačeno javno mnenje proti oderuhom tudi liberalcev ni puščalo hladnih. Po Geršaku ni tako jasno liberalnih pogledov na obresti zagovarjal več noben Slovenec. Nasprotno, tudi liberalni Slovenski narod se je odločno postavil proti oderuštvu. »Jemanje prevelicih obrestij ali interesov od posojenega kapitala, oderuštvo [...] se je tako strašno razširilo, da kakor gosenica v zelji žre na telesu našega državnega narodnega gospodarstva, in zmirom bolj se množe glasovi, kateri terjajo, naj se zopet ostre postave naredé, ki bodo vsaj nekoliko zabranjevale širjenje te krvopije ali sesavke.«⁹⁶ Napadel je celo liberalno

⁸⁷ Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki, o.c., str. 475.

⁸⁸ Slovenec, št. 11, 28. januar 1882.

⁸⁹ Ogulin, Anton: Še enkrat: zarubljenih posestev uničevanje po dolžnikih, Slovenski narod, št. 24, 31. januar 1877.

⁹⁰ »Schon seit Jahren wurde von krainischen Vertretungskörpern darüber Klage geführt, daß die Hypothekargläubiger manchen ländlichen Realitätenbesitzern gegenüber schutzlos dastehen, indem es oft vorkommen,« da dolžniki pred dražbo dobesedno opustošijo svojo zadolženo posest. Ein namentlich für Krain nothwendiges Gesetz, Laibacher Wochenblatt, št. 73, 7. januar 1882.

⁹¹ Reichsgesetzblatt, št. 78, 25. maj 1883.

⁹² Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki, o.c., str. 474–476.

⁹³ Lapajne, Ivan: Glavna vodila umnega gospodarstva na majhnem poséstvu in z malim imétjem, Kranjska kmetijska družba, Ljubljana 1880, str. 6.

⁹⁴ Iz Pivke, Slovenec, št. 67, 9. junij 1974.

⁹⁵ Nove šege sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878.

⁹⁶ Proti oderuhom, Slovenski narod, št. 66, 21. marec 1879.

gospodarsko doktrino, po kateri nima smisla omejevati posojevalčeve svobode, kajti upnik in dolžnik sta povsem svobodna subjekta, ki sama odgovarjata za svoja dejanja. Toda njuna svoboda naj bi po prepričanju konservativcev veljala le v »idealnej državi, kjer sta upnik in dolžnik jednako izobražena, kjer dolžnik pozna gospodarstvene posledice svojih zavez nasproti upniku,« kar pa ne velja za takratno Avstrijo, kjer so še »narodno-gospodarstveni otroci.«⁹⁷ Svoboda ravnanja za vse bo torej možna šele, ko bodo ljudje dovolj poučeni o gospodarstvu.

Tudi nemški liberalci pod pritiskom javnega mnenja niso več tako ostro nasprotovali zakonom o oderuštvi. Ko se je liberalni dolnjeavstrijski deželni zbor zavzel za zakone o oderuštvi, jim je katoliški Slovenec očital, da »liberalni gospodje so tako tudi le sklenili, ker se bojé za svojo gospodarstvo, ter so primorani, se vendar nekoliko ozirati na ljudske želje.«⁹⁸ Zlasti v predvolilnem obdobju se v javnosti ni bilo pametno ponašati s takšnimi liberalnimi nazori. Pred volitvami leta 1879 so se »tudi Dunajski židovski [liberalni] časnikarji [...] nekoliko spametovali in sedaj kličejo vlado in postavodajalstvo na pomoč zoper odrtnike.«⁹⁹ Reformno usmerjeni *Marburger Zeitung* pod vodstvom Franca Wiesthalerja seveda ni imel pomislekov pri obsojanju oderuštva.¹⁰⁰

Liberalni kranjski Nemci pa so se veliko bolj trdno oklepali liberalnih nazorov. V predvolilnem času so bili seveda bolj previdni in *Laibacher Zeitung* je celo objavil članek iz prve številke na Češkem izhajajočega časopisa z zgovornim naslovom *Der Wucherfeind*.¹⁰¹ Po volitvah pa so bili s svojo protioderuško naravnanoostjo že bolj umirjeni. Sicer so se še zavzemali za zakone o oderuštvi, s katerimi bi kazensko preganjali najbolj krivično oderuštvo, vendar so hkrati upravičeno dvomili, da bodo samo ti zakoni pomagali izkoreniniti oderuštvo. Poudarili so, »da oderuško nadlogo kot tako na noben način ne smemo dojemati kot posebno socialno bolezensko znamenje in jo v tem smislu obravnavati, temveč je veliko bolj tako ozko povezana z celotnimi našimi gospodarskimi razmerami, da je le od temeljitega izboljšanja zadnjega odvisna tudi uspešnost boja proti zlu oderuštva, ki je razširjeno na žalost na tako grozljiv način.«¹⁰² Odločno so tudi zavračali konservativni očitek, da je prav liberalna odprava zakonov o oderuštvi povzročila splošno kmečko zadolženost.¹⁰³

Vendar s temi (upravičenimi) argumenti javnega mnenja vseeno niso uspeli usmeriti nazaj v liberalni mišljenjski tok. Celó nekateri liberalni prvaki so se spreobrnili, kar je seveda katoliško časopisje s pridom izkoriščalo. Tako sta se pokesala Anton Schmerling in Franc Hein, ki sta obžalovala svojo zmoto, da bosta odprava oderuških zakonov in prosti trg za posojila pripomogla k znižanju obrestne mere. Zato tudi onadva priporočata ponovno uvedbo

⁹⁷ Odrtniki, Slovenski narod, št. 5, 8. januar 1879.

⁹⁸ Slovenec, št. 116, 22. oktober 1878.

⁹⁹ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹⁰⁰ »Darum sagen wir: wir brauchen Strafbestimmungen gegen den Wucher, und wir lassen uns auch nicht durch den Einwand beirren, daß durch Wuchergesetze der Wucher doch nicht ausgerottet werde. Es werden dann jedenfalls die ärgsten Ausschreitungen der Wucherer weggefallen.« Gegen der Wucher, Marburger Zeitung, št. 154, 25. december 1878.

¹⁰¹ Zlasti zgovorne so tele besede: »Nun, jetzt muß das Volk selbst zu Gerichte sitzen, und ob Recht ob Unrecht, ein Lynchgericht der öffentlichen Vernehmung halten, es muß seine Vampyre unbarmherzig an der Prager stellen. Das sei der erste Schritt, die Initiative, die endlich die Regierung auch folgen muß.« Die Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 95, 26. april 1879.

¹⁰² Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879. Pisec meni, da je najprej potrebno sanirati državni proračun. Ker se država na veliko zadolžuje, s tem vpliva na višanje obrestne mere. Privatne osebe preprosto ne morejo zahtevati nižjih obresti, kakor jih je za svoje varne državne papirje pripravljena odšteti država.

¹⁰³ Kmetje prihajajo k oderuham šele potem, ko so že zabredli v nerešljive težave. Zur volkswirtschaftlichen Lage, Laibacher Wochenblatt, št. 102, 29. julij 1882.

zakonov o oderuštvi.¹⁰⁴ Poročevalec o tej spreobrnitvi tako zmagoslavno zapiše, da »sicer pa je res lepo, da sta [...] svoje zmote v tej reči tako pošteno priznala. Kdaj bodo pa liberalci še ostale svoje zmote spoznali in na pokoro misliti začeli? Čas bi že davno bil!«¹⁰⁵

Schmerling in Hein sta še izrecno obžalovala, da morata kot sodnika pomagati oderuhom pri ožemanju ubogih ljudi. »Sodnik, ki deželo ljubi, je dandenes v strašnem položaji; on, ki je čuvaj pravice, pokrovitelj poškodovanih, mora s krvavečim srcem, z roko, ki se strmenja trese, izročati nesrečnega dolžnika v roke nesramnega krvopivca in to v imenu pravice.«¹⁰⁶ »Najžalostnejša posledica odpravljanja zakonov zoper oderuhe pa je ta, da mora sodnik velikokrat najgrše oderuške čine ne samo sankcionirati, nego mora še dostaviti: v imenu Nj. veličanstva cesarja.«¹⁰⁷ Marsikateri nasprotnik oderuštva, ki je globoko sočustvoval z obubožanimi dolžniki, se je znašel v neprijetnem položaju, da se je kot pravnik moral držati zakona, po katerem je bila pravica na strani oderuha. »Oderuh zlorablja obliko zakona, da tepta materialno pravico. [...] Oderuh izrablja pravno varstvo, ki ga pri nas uživata lastnina in pogodba, da drugim odvzame njihovo lastnino. Oderuhu je zakon samo sredstvo, s katerim zagreši v nebo vpijočo krivico.«¹⁰⁸

Javno mnenje je tudi zato negodovalo proti oderuštvi, ker so bile z oderuštvom povezane mnoge osebne tragedije. Javnost pogosto »vidi le zadnji utrip ugasnjene življenske luči, sliši pok pištole, zamolkel padec v vodo. Ona odreže obešenca, pokoplje zastrupljenca ali vidi v norišnico odpeljane gospodarske in moralne uničence in obupance ali podvržene vragu alkoholu.«¹⁰⁹ Zlasti pred volitvami leta 1879, ko so časopisi poročali o mnogih samomorih propadlih dolžnikov, »se je vsepovsod razširjal klic po uzakonitvi zakona o oderuštvi. V društvih so razpravljali o potrebnosti zakonskih odločb, da omejijo krvosesko početje lakomnih vampirjev. Tisk se je polastil iste teme in kmalu je javno mnenje glede tega vprašanja tako zelo vzvalovalo,«¹¹⁰ da tudi politiki niso mogli ostati neprizadeti.

Časopisi niso samo pritegnili temu negativnemu javnemu mnenju proti oderuhom, temveč so ga tudi aktivno oblikovali. Pri tem je bil zlasti dejaven katoliški tisk. V katoliškem tisku, ki je bil namenjen širšim ljudskim množicam, so veliko pozornost posvečali najrazličnejšim moralnim zgodbicam. Glavni namen teh zgodb je bilo vzgajanje ljudi na temelju katoliške morale. S pomočjo teh zgodb naj bi se ljudje ponovno oprijeli krščanske morale, ki so jo zapustili zaradi oderuške svobode. »Veliko poštenjakov postalo je po njej odrtnikov. [...] Nekristjansko ravna sosed s sosedom, odvetnik s svojim pooblastnikom, upnik, odrtnik s svojim dolžnikom.«¹¹¹

V teh zgodbah so bili oderuhi prikazani v povsem negativni luči, kajti »pervi je napuh, drugi je lakomnost. Tedaj samo napuh je še gerši, precej pa je za njim lakomnost!«¹¹² In prav oderuhi so poosebljanje lakomnosti – pohlepa. »Ljudstvo imenuje te vrste posojevalce denarjev 'pijavice', češ, da onim, ki jim v roke pridejo, kri popijejo, toda so še huji ko roparji, ki žrtve najpoprej umoré in jo še le potem oropajo.«¹¹³ Še na smrtni postelji, kjer se vsak

¹⁰⁴ Proti oderuhom, Slovenski narod, št. 84, 14. april 1877.

¹⁰⁵ Oderuštvo pa očaki liberalizma v Avstriji, Slovenski gospodar, št. 27, 5. julij 1877, str. 216.

¹⁰⁶ Proti oderuhom, Slovenski narod, št. 84, 14. april 1877.

¹⁰⁷ Iz govora poslanca Greuterja, Slovenski narod, št. 19, 25. januar 1881.

¹⁰⁸ Gegen den Wucher, Marburger Zeitung, št. 154, 25. december 1878.

¹⁰⁹ Th. F.: Die Erlebnisse eines Ausgewucherten. Ein Beitrag zur Lebensfrage des Beamtentums, Marburger Zeitung, št. 74, 14. september 1890.

¹¹⁰ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

¹¹¹ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹¹² Oderuštvo pa očaki liberalizma v Avstriji, Slovenski gospodar, št. 27, 5. julij 1877, str. 216.

¹¹³ Nove šege sleparstvo, Slovenec, št. 89, 20. avgust 1878.

kristjan odkritosrčno pokesa svojih grehov, jim je bilo prvo in glavno vodilo pohlep po denarju. »Od hiše in zemlje bi se bil še ločil, ali od denarja, tega pa ne. Dal bi bil vse, da bi le denar ostal njemu. Vedel je tudi, da je jemal previsoke obresti, žal mu je bilo zato, a znižati jih vendar ni hotel.«¹¹⁴

Vendar lahko »moralno« ljudstvo tudi takšne oderuhe užene v kozji rog. Ko je tako neki oderuh prevzel kmetijo propadlega kmeta, so »kmetje, katerim se je prejšnji gospodar v srce smilil, sklenili maščevati se nad oderuhom. Nobeden mu ni hotel delati niti za novce ne. [...] Žito je dozorelo, al oderuh nima koga, da bi ga požel. Naposled je hotel oderuh žito prodati, al nikdo ga ni hotel kupiti, in žito je ostalo na polju v hrano ticam pod nebom, ki ga niso sejale.«¹¹⁵ Namesto, da bi se oderuh mastil z žitom, ki ga ni sejal, so le tega pozobale ptice. Preprosta zgodba o skoraj bibličnemu maščevanju.

Če poznamo vse te različne moralne zgodbe o grdih oderuhih, nas ne smejo presenetiti nekateri skrajni predlogi za boj proti oderuštvu. V Zgodnji danici so tako za rešitev oderuškega vprašanja predlagali malo bolj nasilno metodo. Po zgledu srednjeveške zgodbe bi oderuha skupaj z vsem njegovim premoženjem zaprli v ječo, kjer mu ne bi dajali niti kruha niti vode. Majhen košček kruha in požirek vode bi sicer lahko kupil od ječarja, vendar le po visoki, zares oderuški ceni. Ko oderuh ne bi hotel plačati tako visoke cene, bi se ta višala in višala, dokler ga lakota ne bi prisilila, da si kupi hrano. Nato bi kupoval toliko časa, dokler ne bi zapravil vsega svojega po krivici pridobljenega denarja. Potem bi ga izpustili, mu povedali hudo moralno pridigo in oderuhovo poboljšanje naj bi bilo zagotovljeno.¹¹⁶ Ta predlog seveda ni nič drugega kot le zanimiva moralna zgodba, vendar bi bilo vseeno zanimivo videti reakcije na takšen zakonski predlog.

5. Ponovna uvedba zakonov o oderuštvu

Posledice spremenjenega mišljenja o oderuštvu so se kmalu pokazale. Najprej so pričeli agitirati proti oderuštvu v zaostali Galiciji,¹¹⁷ kjer so bili kmetje na milost in nemilost izpostavljeni oderuhom, ki so bili večinoma židovskega rodu. Agitacija se je nato razširila še na Moravsko in dalje »in zdaj leté od vseh strani peticije v državno zbornico in tudi po drugih skupščinah se glasno zahteva, da bi se oderuštvo, ki je na ta način stopilo čez svoje vojnice, zopet zagradilo s primernimi postavami.«¹¹⁸

Iz Galicije je tudi prišel prvi konkretni predlog o ponovni uvedbi zakonov proti oderuštvu. To pobudo je poslanec Andrej Rydzowski dal že leta 1874. Vlada je nato oktobra 1875 predložila želeni zakon, ki pa naj bi bil omejen le na Galicijo in Bukovino.¹¹⁹ 5. decembra je vladni predlog obravnaval državni zbor. Čeprav je vlada priznala, da so razmere zares kritične, je vendar v povsem liberalnem duhu odločno nasprotovala ponovni uvedbi najvišje dovoljene obrestne mere. »Zopetna vpeljava postavne obrestne mere ali kaznovanih postav zoper oderuštvo pa bi vendar gotovo odtije ne odstranilo.«¹²⁰ temveč le prikrilo, zaradi česar bi bile obresti še višje kot so sedaj. Slovenec se je odločno postavil proti tej

¹¹⁴ Kako je oporočal Matevž Skopár, Domoljub, št. 14, 26. julij 1893, str. 170.

¹¹⁵ Novice, št. 36, 3. september 1879, str. 288.

¹¹⁶ Kako težko se skopuh spreobrne, Zgodnja danica, št. 44, 29. vinotoka 1886, str. 350.

¹¹⁷ O razmerah v Galiciji primerjaj: Landeshilfe gegen Wucherer und wirtschaftlichen Ruin, Marburger Zeitung, št. 118, 2. oktober 1878.

¹¹⁸ Zoper oderuhe, Slovenec, št. 33, 25. marec 1879.

¹¹⁹ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich, 2. del: 1869–1879, Graz 1972, str. 514.

¹²⁰ Postava zoper odtijo, Slovenec, št. 144, 7. december 1875.

liberalni logiki in čeprav so tudi v državnemu zboru konservativci poudarjali nezadostnost zakonskega predloga, je predlog vseeno šel v nadaljnjo parlamentarno obravnavo.¹²¹

Vendar je državni zbor šele aprila 1877 začel obravnavati zakonski predlog in ga nato tudi sprejel. Oderuštvo je sedaj postalo kaznivo. Toda o tem, kdaj so obresti previsoke, je odločal sodnik. Poskus razširitve teh omejitev na vse ostale dežele takrat še ni uspel,¹²² čeprav so oderuhi »po Kranjskem in v Galiciji enaki, samo več jih je v Galiciji. Gališke primerjam z kobilicami, kranjske pa samo z gosenicami, pa resnično je, da kobilice in gosenice požro vse, kar dobodo, in enake bolezni morajo se zdraviti z enakimi zdravili.«¹²³ S to slikovito primerjavo in z opisom žalostnih razmer na Kranjskem pa kranjskemu državnemu poslancu Viljemu Pfeiferju ni uspelo ganiti večine državnega zbora.

Pritisk javnosti je bil vse večji in večji. Zato se tudi v času volitev leta 1879 temu problemu poslanci niso mogli izogniti. Že pred volitvami je bil dopisnik v Slovenskem gospodarju glede tega zelo odločen: »Prvo naše vprašanje do kandidatov bodočega drž. zbora mora pa biti, kako in kaj mislijo in sodijo o svobodnih obrestih.«¹²⁴ In res so nato volivci glede oderuštva trdo prijel poslanske kandidate. »Prebivalstvo kmetско je povsod, mestno pa pogosto, pri zadnjih volitvah glasno tirjalo od kandidatov, da morajo biti za oderuške postave, ako hočejo voljeni biti.«¹²⁵ Volilno razpoloženje je bilo grobo rečeno preprosto takšno, »da pred bližajočimi se državno zbornimi volitvami ni moglo miniti nobeno volilno zborovanje, na katerem ne bi kandidatov izprašali o njihovem stališču do vprašanja o oderuštvi.«¹²⁶ Volilni kandidati »brez izjeme obljubujejo, delovati v to svrhu in upati smemo, da se v bodoče poslanci ne bodo tako lahkega srca izneverili obljubam.«¹²⁷

Zato ni nič čudnega, da se je tudi na novo sestavljena Taaffejeva vlada morala spopasti s tem problemom, kajti z njo je konservativna socialna in gospodarska politika dobila prevladujoč vpliv. Že 9. oktobra 1879 je August Weeber v državnemu zboru predložil zakonski predlog, po katerem bi bila obrestna mera pri posojilih, kjer posojilna pogodba obrestne mere ni natančno določila, šest procentov. Ta zakonski predlog je bil še povsem civilno pravne narave. Za konservativno večino je bilo to odločno premalo, zaradi česar je vlada pripravila svoj zakonski predlog, ki je posegel tudi na kazensko področje. Najvišja dovoljena obrestna mera naj bi bila 10 % in oderuštvo bi zopet postalo zločinsko dejanje, ki bi bilo podvrženo zakonskim kaznim.¹²⁸

Liberalci so po volitvah zopet dvignili svoj glas¹²⁹ in se takšnemu zakonskemu predlogu odločno upirali. »Brž je ista klika, ki v dunajskih časnikih zagovarja odrtijo, planila čez ta predlog, ga obira, da se Bog usmili, in se upira na kupčijske zbornice, ki so se večinoma izrekle zoper postavo o odrtiji.« Avtor članka sicer razume, »da take pijavke, ki so vajene brez dela si svoje mavhe polniti z oderanjem ljudi, kričijo, da ni treba take postave,«¹³⁰ kakor

¹²¹ Postava zoper odrtijo, Slovenec, št. 144, 7. december 1875; št. 145, 11. december 1875.

¹²² Dopisnik v *Slovenskem narodu* je čez nekaj let zatrjeval, da so ta zakon le poskusno omejili na Galicijo, preden bi na njegovih negativnih ali pozitivnih izkušnjah pripravili zakon za celotno državo. Graška trgovinska zbornica in oderuštvo, Slovenski narod, št. 148, 1. julij 1879.

¹²³ Govor slovenskega poslanca g. Vilj. Pfeiferja v državnem zboru, 18. maja t. l., Slovenski narod, št. 122, 31. maj 1877.

¹²⁴ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹²⁵ Potreba postavne obrambe zoper oderuštvo, Slovenski gospodar, št. 38, 18. september 1879, str. 303.

¹²⁶ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

¹²⁷ Graška trgovinska zbornica in oderuštvo, Slovenski narod, št. 148, 1. julij 1879.

¹²⁸ Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich, 3. del: 1879–1885, Graz 1972, str. 69–70.

¹²⁹ Staatshaushalt und Wucherfrage, Laibacher Tagblatt, št. 141, 23. julij 1879.

¹³⁰ Postava zoper odrtijo in pa kmetijstvo, Novice, št. 49, 3. december 1879.

razume, da trgovce v trgovskih in obrtnih zbornicah ne tarejo tako močno previsoke obresti kot kmete. Logika teh njegovih tez je povsem ista kot zgoraj pri Geršaku in Costi, ki opozarjata na premajhno dobičkonosnost kmetijstva v primerjavi z industrijo in trgovino, ki zato lažje plačujeta višje obresti za sposojen kapital.¹³¹ Njegov sklep pa je ravno obraten in zahteva zakonsko omejitev te takratne svobode.

Ta liberalni odpor je vlado prisilil, da je predlagani zakonski predlog umaknila. V novemu zakonskemu predlogu ni bilo več določila o najvišji obrestni meri. Takrat so bili člani vlade še nekateri ministri z liberalnim svetovnim nazorom, ki so ostro nasprotovali zakonom o oderuštvu.¹³² Taaffe je namreč prva leta svoje vladavine še poskušal pridobiti podporo nemških liberalcev. Vendar se je liberalna vez z vlado vse bolj krhala in liberalni ministri so zato odstopali. Le nekaj dni pred začetkom razprave o zakonih o oderuštvu sta na začetku leta 1881 odstopila še zadnja dva liberalna ministra. Taaffejev prelom z liberalci je bil v tem trenutku popoln.¹³³ To seveda še ne pomeni, da je bil ravno zato sprejet novi zakon. Zahteve po vpeljavi obrestnih omejitev so bile namreč preglasne, liberalni ekonomski nauki pa preveč omajani. To pomeni le, da vlada od tega trenutka ni mogla več računati na podporo leveice in se ji zato ni bilo več potrebno ozirati na njene želje.

Januarja 1881 se je v državnemu zboru končno začela debata o zakonu o oderuštvu. Konservativci so v razpravi porabili vse svoje moči, da bi dokazali napačnost in pogubnost liberalnih nazorov. Prav tako kot leta 1868 je bil tudi sedaj najglasnejši Jožef Greuter, ki ni le ostro napadel liberalizma, temveč se mu je celo zakonski predlog zdel preblag. Greuterjev govor¹³⁴ je »naredil velik vtis na vse kroge in proti njemu zginejo vsi drugi, dasi tudi izvrstni govori.«¹³⁵ Vendar debata, ki se je nato razvnela, ni temeljila toliko na gospodarski teoriji, kot na razpravi o židovskem vprašanju.¹³⁶ Tako kot ostali konservativci je tudi Greuter Jude preprosto enačil z liberalnim kapitalizmom in tega z oderuštvom.

Vendar v Greuterjevem govoru zasledimo tudi besede, ki nam lepo prikažejo domet gospodarskih nazorov konservativcev, ki so gospodarstvo obravnavali bolj z moralne kot znanstvene plati. Tako se je spravil na sam temelj liberalnih ekonomski nazorov, na svobodni trg ponudbe in povpraševanja. Pomanjkljivosti svobodnega trga je slikovito opisal s sledečim primerom: »Država bi imela obrestno mero šestih procentov. Oderuhi mislijo: ta obrestna mera nam je premajhna, ne moremo tvegati denarnega posojila, obdržimo denar. Zaklenemo ga, zakopljemo v zemljo, mogoče še celo zavežemo v staro nogavico. Ob tem pravijo: obrestna mera se sprostí: potem se takoj odprejo zapahi, denar pride izpod zemlje, gre med ljudi. In zakaj so sedaj oderuhi in skopuhi odprli svoje denarnice? Ker so mogoče prepričani, da bo obrestna mera štiri ali pet procentov. Denar bodo takoj spet vzeli nazaj, ga zaklenili še bolj kot prej. Če niso nekoč posodili za šest procentov, bodo denar pri petih ali štirih procentih gotovo spet zaklenili. Toda oni pravijo, če se sprostí obrestno mero, se potem

¹³¹ Prav to dejstvo naj bi tudi manjšalo vrednost zemljiške posesti. Če kmetija prinaša v najboljšem primeru 5–6 %, posojen denar pa najmanj enkrat več, bo vrednost kmetije primerno manjša. Napačna razmera med tem, kaj posestniku nese kmetijstvo, in kar kapital v denarji, Novice, št. 10, 6. marec 1878, str. 73.

¹³² Kolmer, Gustav: *Parlament und Verfassung in Österreich*, 3. del: 1879–1885, o.c., str. 70–71.

¹³³ Obširneje o tem glej: Jenks, William A.: *Austria Under the Iron Ring 1879–1893*, Charlottesville 1965, str. 51–70.

¹³⁴ Njegov govor je objavil tudi *Slovenski gospodar*, za uredništvo zanimivejše odlomke pa tudi *Slovenski narod*. Možata beseda zoper svobodno oderuštvo, *Slovenski gospodar*, št. 10, 10. marec 1881, 78–79; št. 11, 17. marec 1881, str. 86–87; št. 12, 24. marec 1881, str. 93; Iz govora poslanca Greuterja, *Slovenski narod*, št. 19, 25. januar 1881.

¹³⁵ Slovenec, št. 10, 25. januar 1881.

¹³⁶ Kolmer, Gustav: *Parlament und Verfassung in Österreich*, 3. del: 1879–1885, o.c., str. 70–71.

pojavi veliko denarja, ki je bil zakopan. Kjer je veliko denarja, tam vlada konkurenca, kjer je konkurenca, tam je ceneje.«¹³⁷

Konservativci so z levo roko odpravljali liberalno prepričanje, da se bo zaradi zakonov o oderuštvi kapital potuhnil in ga bo zato primanjkovalo. »Poštenosti ni, prejšnja poštenost manjka, zato ni več prejšnjega kredita najti. Postava naj varuje poštenost, naj goji pravičnost, postava naj ne brani odrtije [...] in prejšnji kredit se bode zopet oživel.« S tem, ko ljudje ne bodo mogli več posojati za visoke (oderuške) obresti, se bo vrnila poštenost in bodo rade volje posojali za nizke obresti. Ker preostali oderuhi ne bodo hoteli posojati, za vse res ne bo dovolj posojil, vendar »raje brez kredita v skrbah in stiskah živeti, kakor po odrtniji poginoti.«¹³⁸

Da je v desetletju in pol vprašanje obrestnih mer postalo zelo aktualno tudi za slovenski prostor, nam dokazuje to, da sta med generalno debato od sedmih govornikov bila kar dva iz našega prostora in to iz Kranjske. To sta bila slovenska poslanca Jožef Schneid in Viljem Pfeifer, ki sta skoraj v en glas nastopila za uvedbo zakonskih predlogov. Tudi ona dva sta se pridružila splošni obsodbi tistih liberalnih naukov, ki so pripeljali do perečega dolžniškega vprašanja. Prav tako sta opazila veliko razliko v razpoloženju ljudi v primerjavi z letom 1868. Takratni liberalni politiki so zahtevali odpravo obrestnih postav, ljudje pa so nasledli njihovim besedam. Vendar ljudem ne smemo zameriti, da so nasledli. »Te vrste borilcev za svobodo tačas ljudstvo še nij poznalo. [...] Ljudstvo, plemenito in dobro, kakeršno je, hodeč po svojem idealnem potu, dovolilo je zavoljo svobode, v katere imenu se je pregovoriti dalo, v odpravljenje postave, ki se je ustvarila ter izvrševala samo njemu v orambo.« To svojo naivnost so ljudje ševeda drago plačali. »Od tačas je minila doba, napolnjena s potoki solza, s tisoč uničenih eksistenc ter z gospodarskim propadom celih dežel. [...] Mi stojimo danes res na bojišči oderuštva ter vemo, kaj pomenja njegova zmaga.«¹³⁹

Razumljivo je, da so bili zaradi perečega oderuštva naenkrat skoraj vsi za ponovno uvedbo zakonov o oderuštvi. »Da izprevidi ljudstvo in da izprevidijo, kakor mislim, vse stranke te visoke zbornice, kako treba, da se oderuštvi s postavami nasproti stopa, to je važna prikazen našega družabnega življenja.«¹⁴⁰ Oba poslanca pa sta kljub pozitivnemu zakonskemu predlogu vseeno menila, da je predlog za popolno odpravo oderuštva preblag. Kot mnogim drugim govornikom so se jima zlasti kazni zdele preveč mile. Schneid se je z zahtevo po višjih kaznih neuspešno vmešal celo v specialno debato. Na koncu pa sta se oba, tako kot večina drugih poslancev, sprijaznila z realnostjo in glasovala za zakonski predlog. Utemeljitive glasovanj so si bile zelo podobne: »Glasujem za predležeči zakon zoper oderuhe, ne zato, ker morebiti odgovarja vsem potrebam, ampak, ker imam raji sploh kak zakon, če tudi nij povsem dovršen, kakor pa neomejeno gospodarstvo oderuštva.«¹⁴¹

6. Pomanjkljivosti zakonov o oderuštvi

S sprejetim zakonom¹⁴² pa skoraj nihče ni bil zadovoljen. Na prvemu slovenskemu katoliškemu shodu leta 1892 je Fran Povše resda pohvalil državni zbor, ki je priboril »toliko potrebno postavbo proti grdemu, nekrščanskemu oderuštvi, ki je, kakor prava pijavka, popilo

¹³⁷ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, IX. Session, 104. Sitzung, 18. januar 1881, str. 3669.

¹³⁸ K. Lj.: Iz Dunaja (Odrtniki v Avstriji), Slovenski gospodar, št. 14, 3. april 1879, str. 104.

¹³⁹ Govor slovenskega državnega poslanca viteza Schneida, Slovenski narod, št. 21, 27. januar 1881.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, Slovenski narod, št. 23, 29. januar 1881.

¹⁴² Reichsgesetzblatt, št. 47, 28. maj 1881.

mного krvi iz žuljavih kmečkih rók,«¹⁴³ vendar je tako kot vsi drugi tudi on odločno poudaril perečo dolžniško krizo. Oderuški zakon je predvsem prinašal manj, kakor so upali zagovorniki njegove ponovne vpeljave. Tako kot z oderuškim zakonom iz leta 1866¹⁴⁴ tudi s tem zakonom ni bila določena najvišja dovoljena obrestna mera, temveč je bilo s kaznijo zagroženo posojevalcu, ki »zlorabi lahkomišljenost, revščino, slaboumnost, neskušenosť ali razburjenost izposojevalca na ta način, da sebi ali kaki tretji osebi izgovori dobiček, ki je po svoji neprimerni velikosti zmožen uničiti izposojevalca ali pogubo njegovega premoženja pospešiti.«¹⁴⁵ To, kakšne obresti lahko uničijo dolžnika, je bilo torej odvisno od subjektivne presoje sodišča. In tudi kazni naj bi bile premile. Za vse svoje prestopke in zvijače je oderuh dobil le od enega do šestih mesecev zapore ali od 100 do 1000 goldinarjev denarne kazni.

Razen najbolj očitnega, oderuštvo torej še ni bilo odpravljeno, s tem pa se nazori ljudi o oderuštvu in oderuhih niso prav nič spremenili. Oderuhi so še naprej ostajali »uši, ki se v živo človeško telo zajedó in ga do belih kosti oberó, ako se jim človek prepusti.«¹⁴⁶ Neznani dopisnik iz Ljubljane se pri izražanju svojih čustev do njih ni prav nič obotavljal in jih je slikovito primerjal z vampirji. »Grozne pripovedke in bajke o krvosésih, volkodlakih, ki se po noči frfotaje prikazujejo in živim kri pijejo dotlej, dokler jih kdo ne izkoplje in jim glave ne odseka, izginile so skoro iz ljudskih pravljic; a vendar so še vedno na svetu take – pijavke.«¹⁴⁷ Poleg zelo priljubljenih vampirjev so za upodobitev njihovega značaja uporabljali tudi druga bitja. »Kot grozljiv polip, ki telesu izsesa najboljše sokove in to kljub vsej obilni hrani trpi pomanjkanje in hira.«¹⁴⁸ Take ostre besede so si prislužili oderuhi, ki so kljub prepovedi jemali velikanske obresti, tudi tja do 180 %.

Tako poročilo iz »tužne« Istre, kjer je denarja »treba, kot suhi zemlji kapelj,« poroča o oderuštvu italijanskih priseljencev iz severne Furlanije – »karnjelov«. »Karnjelska famillija z gotovim denarjem 1000 gld. živi gosposko, ker si prisluži z glavnico 1000 gld. tudi 1000 gld. obresti.«¹⁴⁹ Z razmeroma majhnim kapitalom so torej te družine živele zelo dobro. Edini predpogoj je seveda bil, da so imele kapital naložen v gotovini, ki jo je med kmeti primanjkovalo. Kmetje so namreč imeli kapital naložen večinoma v nepremičninah. Ker se je torej oderuštvo še kako splačalo, so mnogi tvegali in se poprijeli tega posla. »Oderuhi se nahajajo med meščani in vaščani, odirajo bogatini, nekteri trgovci, obrtniki in kmetje, odirajo taki ljudje, ki so se svoje dni kaj učili, pa tudi taki, ki se niso ničesar učili, ki ne znajo niti pisati, niti brati.«¹⁵⁰

Sodišča so bila po novem zakonu dolžna ukrepati proti takšnemu oderuštvu. Vendar veliko oderuhov sodišča sploh ni videlo. Veliko žrtev namreč oderuhov sploh ni naznanilo sodišču. »Prefinjenost umetnosti oderuštva je v tem, da svoji žrtvi hkrati zapreš usta. In tako

¹⁴³ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, Ljubljana 1893, str. 245.

¹⁴⁴ Svoboda kapitala, Novice, št. 1, 2. januar 1867, str. 2.

¹⁴⁵ Oderuška postava, Slovenec, št. 62, 4. junij 1881. Zakon o oderuštvu je preveden tudi v *Slovenskemu gospodarju*. Oderuh je zopet kaznovanja vreden škodljivec, Slovenski gospodar, št. 23, 9. junij 1881, str. 177. »Kdor si pri posojilih od reveža, o katerem ve, da je v denarnih stiskah, take interese obljubiti da, o katerih ve, da jih dolžnik nikdar drugače plačevati ne bode mogel, nego tako, da bo od leta do leta v večji dolg lezel ter končno na beraško palico prišel, ta je oderuh, bodi si da zida pri tem oderuške svoje namere na lahkomišljenost, ali neskušenosť, ali pa na revščino dolžnikovo.« Tavčar, Ivan: Slovenski Pravniki, o.c., str. 483.

¹⁴⁶ Slovenec, št. 77, 6. april 1886.

¹⁴⁷ Slovenec, št. 68, 24. maj 1892.

¹⁴⁸ Th. F.: Die Erlebnisse eines Ausgewucherten. Ein Beitrag zur Lebensfrage des Beamtenthums, Marburger Zeitung, št. 74, 14. september 1890.

¹⁴⁹ K. J. [Kristan Josip]: Dopis iz Istre, Zadruga, št. 10, 31. oktober 1885, str. 39.

¹⁵⁰ Iz Ptuja (Ali imamo pomoč proti oderuhom?), Slovenski gospodar, št. 18, 30. april 1885, str. 140.

vsako leto tisoči in tisoči zapadejo požrešni pošasti oderuštva, ki se prikrađe skrivoma, ne da bi svet o tem kaj izvedel.«¹⁵¹ Seveda so obstajali tudi primeri, ko je oderuh prejel zaslužen kazen. Tako je npr. znani ptujski oderuh Engelhart moral kmetu vrniti preveč plačane obresti in še poravnati nemajhne sodne stroške. »Tako so se oderuhu krivični groši zopet iz žepa stepili.«¹⁵²

Vendar prav v tej zgodbi spoznamo težavno pot, ki jo je dolžnik prehodil, preden je prišel nazaj do svojega denarja. Najprej je seveda moral spoznati, da so tako visoke obresti, ki jih je plačeval, oderuške. Potem je moral oderuha tožiti in je zato najel dragega odvetnika. Oblasti oderuhov namreč niso kazensko preganjale, temveč so proti njihovem početju ljudje lahko sprožili le civilne tožbe, ki pa so zahtevale čas in denar.¹⁵³ Mnogi se zato niso odločili za takšno potezo, čeprav so jih pozivali, naj to storijo. »Sploh pa svetujem vsem onim, koje so dobili oderuhi v roke, naj se opirajo na ... [zakone o oderuštvu] ter iščejo pri sodnji pomoči.«¹⁵⁴ Veliko oderuhov je še naprej opravljalo svojo dejavnost, kljub temu, da jih je okolica dobro poznala. Resda so imeli malo manj trden spanec kot pred letom 1881, vendar dobički niso bili skoraj nič manjši.

»Postava proti oderuhom je vsaj nekoliko omejila oderuštvo z denarjem; oderuhi so se vsaj nekoliko ustrašili in niso več tako drzni; ali vsaka postava ima skrivna vratca, skoz katera se morejo rešiti prefriganci.«¹⁵⁵ Oderuhom ni manjkalo domišljije, ko so iskali nove načine odiranja.¹⁵⁶ Tako so pred trgatvijo kmetom posodili denar. Po trgatvi so jim kmetje glavnico morali vrniti v gotovini, namesto obresti pa že vnaprej določeno količino vina, katerega vrednost je presegala vrednost posojenega denarja.¹⁵⁷ Podoben način odiranja je slikovito opisal tudi *Slovenski narod*: Reven kmet, ki mu je davkarja zaradi zaostalih davkov hotela prodati zadnjo kravo, je potreben denar dobil od bogatega gostilničarja. Namesto posojenega denarja bi kmet po treh tednih moral gostilničarju dobaviti dogovorjeno količino lesa. Če tega ne bi mogel priskrbeti (gostilničar je dobro vedel, da ne bo mogel), bi mu moral vrniti dvojno količino izposojenega denarja. K sklenitvi takšne kupčije je veliko pripomoglo tudi gostilničarjevo vino, ki ga je kmet pil na up. Kmet zahtevanega zneska seveda ni mogel plačati, zato so mu kmetijo zelo kmalu prodali na dražbi.¹⁵⁸ Takšna oderuška posojila so poznali tudi v logaškemu okraju. Vendar je tu proti takšnim postopkom uspešno nastopil okrajni glavar. Najprej je s pomočjo okrožnic prek uradnih organov in duhovščine ljudi seznanil s kaznivostjo takšnega postopanja. Nato so »zoper najhujše zatiralce kmetov došle do glavarstva ovadbe, in zdaj se vrše pri naših sodiščih preiskave. Ta razglas je imel v etičnem

¹⁵¹ Th. F.: Die Erlebnisse eines Ausgewucherten. Ein Beitrag zur Lebensfrage des Beamtenthums, Marburger Zeitung, št. 74, 14. september 1890.

¹⁵² Iz Podvinec pri Ptui (Oderuh Engelhart), Slovenski gospodar, št. 8, 23. februar 1882, str. 60.

¹⁵³ Že med sprejemanjem zakonov o oderuštvu je Viljem Pfeifer opozoril na to pomanjkljivost. Zakon bi moral biti s področja kazenskega prava, »ker oškodovani največkrat nima denarjev, da bi se dolgo in drago pravdal ter bi bila tedaj civilnopravna pomoč iluzorna, a pri kazenskopravni uredbi stopi sodnik na oškodovanega mesto.« Govor slovenskega poslanca Viljema Pfeiferja, Slovenski narod, št. 23, 29. januar 1881.

¹⁵⁴ Od Drave (Oderuhi), Slovenski gospodar, št. 39, 28. september 1882, str. 308.

¹⁵⁵ Novošegni oderuhi, Edinost, št. 57, 18. julij 1885.

¹⁵⁶ *Domoljub* je poročal o zanimivem primeru iz Nemčije, kjer so upniki dolžniku morali pustiti nujna sredstva za preživetje. Nekemu kmetu je tako ostala le krava. Zato se oderuh domisli in medeno prijazno revežu kupi kožo, da bi kmet imel še drugo sredstvo za preživetje (kožo) in bi mu tako lahko zaplenil kravo. Vendar je revež preden so mu prišli rubiti, kožo zaklal in pojedel. Tako oderuh ni mogel zapleniti krave, ostal pa je tudi brez kože. *Domoljub*, št. 6, 17. marec 1892, str. 66.

¹⁵⁷ Od Drave (Oderuhi), Slovenski gospodar, št. 39, 28. september 1882, str. 308.

¹⁵⁸ Način, kako se izogniti oderuške postavi, Slovenski narod, št. 119, 28. maj 1883.

in gospodarskem oziru neprecenjen nasledek. Iz našega glavarkega okraja je izginilo oderuštvo skoraj popolnoma.«¹⁵⁹

Oderuštvo je cvetelo tudi s pomočjo privatnih tajnih posojilnic, ki so zaračunavale visoke obresti in so zastavljeni predmet, katerega vrednost je bila seveda višja od denarja, ki ga je dobila stranka, poskušale čim prej prodati. Zakon, ki je uredil področje zastavljanja, je bil sprejet šele leta 1885.¹⁶⁰ Če upniki od dolžnika niso mogli dobiti vsega denarja, temveč le premoženje pod hipoteko, so na vse načine poskušali dobiti povrnjen celotni dolg. Takrat so dolžniku na dom pošiljali ironično vljudna in hkrati žaljiva pisma, na stene pisali žalitve, mu grozili z javnim škandalom, pri katerem ga bodo razkrinkali in očrnili pred sosedi in v službi. Zlasti prizadevno so hodili v njegovo službo, ga tam nadlegovali in čmili pred njegovimi predpostavljenimi.¹⁶¹

Zusammenfassung

Der Wucher in den slowenischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Andrej Pančur

Für das Christentum galt jegliche Art von Verzinsung als Wucher, und wurde als solche verboten. Das Mittelalter ist demzufolge das klassische Zeitalter strengster Gesetze gegen den Wucher und auch das klassische Zeitalter der scholastischen Begründung der Zinsverbots. Mit dem Vordringen der Geldwirtschaft und der Entwicklung des Frühkapitalismus wurden diese Verbote zunehmend gemildert. Immer lauter wurden die Stimmen, die für die Abschaffung der Gesetze gegen den Zinswucher eintraten.

In der Habsburgermonarchie wurden die Gesetze gegen den Zinswucher bereits im Jahre 1787 zum ersten Mal abgeschafft. Dennoch herrschte die Zinsfreiheit nicht lange. Schon im Jahre 1803 wurden erneut Gesetze gegen den Zinswucher erlassen, die nur einen Zinssatz von 6 % zuließen. Höhere Verzinsung galt als Wucher, die mit Geld- und Gefängnisstrafe belegt war. Mit den neuen Gesetzen gegen den Zinswucher wurden wieder Gegenstimmen laut. Die Öffentlichkeit war ihnen aufgrund der fortschreitenden Ausbreitung liberaler Wirtschaftsansichten immer weniger geneigt. Mit der Überhandnahme des Liberalismus in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts hatte die letzte Stunde der Gesetze gegen den Zinswucher geschlagen.

Dem liberalen Kampf um die Zinsfreiheit schlossen sich zögernd auch die slowenischen Länder an. Die heimischen Autoren wichen von der allgemein verbreiteten liberalen Überzeugung keineswegs ab, daß die Beschränkung der Zinssätze diese in der Tat in die Höhe treibe und die dringend gebrauchten Darlehen teurer mache. Allein nach den Gesetzen der freien Marktwirtschaft, auf Grundlage von Angebot und Nachfrage von Darlehen, könnten Zinssätze allmählich gesenkt werden. Freie Nachfrage werde nämlich notwendigerweise ein entsprechendes Angebot finden. An günstigen Krediten werde es folglich nicht mehr mangeln. Diese liberale Doktrin wurde in den slowenischen Ländern im Jahre 1865 von Ivan Geršak eingehend dargelegt, ein Jahr später nochmals von Etbin Costa.

Im Jahre 1866 wurde der Höchstzinssatz abgeschafft. Das Verbot offensichtlichen Wuchers blieb jedoch noch weiterhin in Kraft. Im Jahre 1868 sanktionierte der Reichsrat schließlich die volle Zinsfreiheit. In den slowenischen Ländern erregte die einschlägige Gesetzesprozedur fast keine Aufmerksamkeit. Die in der Zeit der großen Wirtschaftskonjunktur mit dem Wucher verbundene Gläubigerkrise war noch nicht akut. Doch die günstige Lage änderte sich grundlegend mit dem

¹⁵⁹ Kmetovalec, št. 24, 31. december 1887, str. 219.

¹⁶⁰ Slovenec, št. 98, 1. maj 1885.

¹⁶¹ Zoper oderuhe in trdosrčne upnike, Slovenec, št. 297, 27. december 1889.

Aufkommen der Wirtschaftskrise des Jahres 1873. Mit ihr wurde die Nachfrage nach Krediten immer größer. In den überwiegend agrarisch ausgerichteten slowenischen Ländern mit schlecht entwickelten Geldinstituten war es schwer, geeignete Kredite zu bekommen. Deswegen borgten sich Bauern in der Not Geld dort, wo sie es sich eben beschaffen konnten. Damit wurden die Bedingungen geschaffen für uneingeschränkten Wucher, wobei ein Zinssatz bis zu 50 % etwas durchaus Übliches war.

Wegen der kritischen Lage begann die öffentliche Meinung, die ein Jahrzehnt zuvor der Zinsfreiheit wohlgenegt gewesen war, die Einführung von Gesetzen gegen den Wucher wiederum zu fordern. Die Presse startete eine echte Kampagne gegen den Wucher. Die slowenische öffentliche Meinung trat einstimmig gegen den Wucher auf. Selbst liberale Deutsche mußten der allgemeinen Stimmung Rechnung tragen. Forderungen nach erneuter Einführung von Gesetzen gegen den Wucher drangen auch bis zum Reichsrat nach Wien vor. Dennoch wurden liberale Zinsforderungen erst mit dem Antritt der konservativ ausgerichteten Regierung Taaffe in den Hintergrund gedrängt. Im Jahre 1881 erließ der Reichsrat ein neues Gesetz gegen den Wucher, das zwar keinen Höchstzinssatz vorschrieb, den Wucher jedoch aufs strengste verbot. An den Reichsratsdebatten nahmen auch slowenische Abgeordnete aktiv teil. Während der Generaldebatte stammten zwei von sieben Rednern aus Krain: Jožef Schneid und Viljem Pfeifer. Beide unterstützten natürlich das neue Gesetz.

Dennoch war die Wuchergeschichte damit noch nicht beendet. In einer mehr verdeckten Form existierte der Wucher noch weiter. Das negative Bild vom Wucher blieb in der slowenischen Öffentlichkeit noch weiterhin bestehen.

Nove publikacije Zgodovinskega časopisa

V zadnjem letu dni smo ob rednih zvezkih *Zgodovinskega časopisa* – ZČ izdali še 34. in 35. ponatisnjeni zvezek revije ter en ponatis zvezka in eno novo publikacijo *Zbirke Zgodovinskega časopisa*.

Doslej razprodani in na novo tiskani ZČ 1–2 letnika 31/1977 (35) objavlja predvsem gradivo zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori jeseni leta 1976 (o slovenski zgodovini 1894–1904, o nekaterih vprašanjih zgodovine Gorenjske in Koroške – od Karantanije do podpisa Avstrijske državne pogodbe 1955). – Cena zvezka je 2000 SIT, za člane ZZDS 1500 SIT in za študente 1000 SIT.

Ponatisnjeni ZČ 1–2 letnika 30/1976 (33) objavlja šest razprav iz obdobja od 15. do srede 20. stoletja; štirje avtorji (Ferdo Gestrin, Miroslav Kokolj, Dragovan Šepić in Tone Zorn) so danes že pokojni, njihovi raziskovalni rezultati pa ohranjajo trajno vrednost. Enako velja za razpravo Ignacija Vojeta o vplivih osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju ter za obširen prikaz Janeza Kosa o Kranjskih deželnih elektrarnah. – Cena zvezka je 1800 SIT, za člane ZZDS 1350 SIT in za študente 900 SIT.

Ponatisnili smo tudi 2. zvezek *Zbirke Zgodovinskega časopisa* z razpravo Franca Šebjaniča **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786)**. – Maloprodajna cena je 320 SIT, članska 240 SIT in študentska vsega 160 SIT.

Nov je 19. zvezek zbirke, ki objavlja delo Roka Stergarja »**Vojski prijazen in zaželen garnizon**« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno. Z dodatnim slikovnim gradivom in kazali obogaten separati natis razprave iz 3. in 4. številke ZČ 1998 v prosti prodaji stane 880 SIT, za člane ZZDS 660 SIT, za študente pa 440 SIT.

Vse številke ZČ in *Zbirke ZČ* lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/241-1200, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si. Cenik vseh izdanih zvezkov revije je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo 25-odstotni, študenti pa 50-odstotni popust.

Leonardo da Vinci

znanstvenik,

izumitelj,

umetnik

V Narodnem muzeju Slovenije, Ljubljana, Muzejska ulica 1

je še do 5. marca 2000 odprta razstava

Leonardo da Vinci – znanstvenik, izumitelj, umetnik.

Razstava, ki je obšla že vse celine, z 250 eksponati predstavlja nekatera Leonardova likovna dela, predvsem pa njegove vizionarske izumiteljske zamisli.

Razstava je na ogled vsak dan med 9. in 19. uro, ob četrtnih do 21. ure. Javna vodstva so ob četrtnih ob 18. uri ter ob sobotah in nedeljah ob 11. uri. Organiziran ogled najavljenih skupin je mogoč vsak delovnik med 8. in 14. uro (tel.: 061 / 211-036 ali 126-4098). Dodatne informacije tudi po elektronski pošti (meta.smalcelj@narmuz-lj.si).

Člani ZZDS imajo pri vstopnini 50-odstotni popust.

15. februarja 2000 ob 18. uri bo **dr. Sandi Sitar** predaval o Leonardovem delu v znanosti in tehniki, 29. februarja 2000 ob 18. uri pa **dr. Metoda Kokole** o Leonardu, liri in posvetni glasbi v severnoitalijanskih mestih.